

تبیین رویکرد نهادهای مشاور کمیته میراث جهانی در ارزیابی پرونده‌های نامزد میراث جهانی ایران

علمی پژوهشی

محمدرضا محمودی قوژدی*

محمدحسن طالبیان**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۲۰

چکیده

ارزیابی همه آثار نامزد ثبت در فهرست میراث جهانی توسط نهادهای مشاور کمیته میراث جهانی (ICOMOS و IUCN) انجام می‌شود. این ارزیابی‌ها به تصمیم‌گیری کمیته میراث جهانی برای ثبت یک اثر یاری می‌رساند. با وجود توصیه نهادهای مشاور درباره یک اثر نامزد، این کمیته میراث جهانی است که تصمیم نهایی را می‌گیرد؛ این تصمیم می‌تواند با نظر نهاد مشاور کاملاً مغایر باشد. از همین رو بسیاری از آثاری که حتی به ثبت رسیده‌اند نیز لزوماً توسط نهاد مشاور تأیید نشده‌اند. بازبینی و ارزیابی‌های فنی نهادهای مشاور از یک اثر نامزد می‌تواند جنبه‌هایی از ایرادات در پرونده‌های نامزدی آثار را نمایان کند که در سایه تصمیمات کمیته کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند. ازسویی شناخت رویکرد نهادهای مشاور در ارزیابی آثار نیز می‌تواند در تهیه پرونده‌های نامزدی مورد توجه قرار گیرد و از تحمیل هزینه‌های سنگین در این مسیر جلوگیری کند. پژوهش حاضر نیز بر این اساس، همه آثار ایران را که نامزد ثبت در فهرست میراث جهانی شده‌اند، مورد بررسی قرار داده و به تحلیل چالش‌ها و ایرادات پرونده‌های نامزدی این آثار از نگاه نهادهای مشاور پرداخته است. به‌منظور انجام این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی همه گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور درباره آثار نامزد ایران، مورد بررسی قرار گرفته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که رویکرد ایکوموس ICOMOS در بررسی پرونده‌های فرهنگی معطوف به بخش «توجیه اثر» است و آی یو سی ان IUCN عمدتاً بر «توجیه و مدیریت اثر» متمرکز است. ازسویی بررسی‌های نشان می‌دهد عمده چالش‌ها در مرحله ارزیابی به عدم درک متقابل نهادهای مشاور و کشور ایران درباره وضعیت آثار نامزد و پرونده‌های نامزدی آن‌ها برمی‌گردد. به‌طور کلی عمده ایرادات در مرحله ارزیابی آثار نامزد ایران از نگاه نهادهای مشاور، در بخش‌های توجیه اثر، حفاظت اثر و تحلیل مقایسه‌ای بوده است.

کلیدواژه‌ها:

میراث جهانی، ICOMOS، IUCN، ارزیابی، ایران.

* دکتر، مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران
** دانشیار، دانشکده معماری، دانشکده‌گان هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، نویسنده مسئول، Mh.talebian@ut.ac.ir

پرسش‌های پژوهش

۱. مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی پرونده‌های نامزدی ثبت جهانی ایران از نگاه نهادهای مشاور کدام‌ها هستند؟
۲. از نگاه نهادهای مشاور چه چالش‌ها و ایراداتی در پرونده و آثار نامزد ایران وجود دارد؟
۳. فرایند ارزیابی آثار نامزد برای قرارگیری در فهرست میراث جهانی چیست؟

مقدمه

ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی، براساس راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی، شامل مراحل مختلفی می‌شود. بعد از تهیه پرونده یک اثر نامزد توسط کشور عضو و ارسال آن به مرکز میراث جهانی و تأیید و اعلام رسمی رئیس مرکز میراث جهانی مبنی بر کامل بودن پرونده براساس دستورالعمل اجرایی کمیته میراث جهانی، فرایند ارزیابی این اثر نامزد آغاز می‌شود (UNESCO World Heritage Centre 2019). این فرایند که در یک چرخه زمانی مشخص صورت می‌گیرد، توسط نهادهای مشاور انجام می‌شود که کنوانسیون میراث جهانی معین کرده است (UNESCO 1972). نهادهای مشاور در دو مرحله میدانی و دفتری درخصوص ارزیابی آثار نامزد اقدام می‌کنند. درباره آثار فرهنگی، شورای بین‌المللی بناها و محوطه‌ها (ایکوموس)^۱ مسئول ارزیابی آثار است و درباره آثار طبیعی اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN)^۲ این آثار نامزد را ارزیابی می‌کند. در مورد آثار منظر فرهنگی و یا ترکیبی طبیعی - فرهنگی نیز به‌طور مشترک این ارزیابی صورت می‌گیرد. در نهایت نیز نتیجه ارزیابی نهادهای مشاور در مورد هر اثر نامزد در طی یک بازه زمانی مشخص به کمیته میراث جهانی ارائه می‌شود. برطبق راهنمای اجرایی کنوانسیون، کمیته میراث جهانی مسئول تصمیم‌گیری نهایی برای ثبت یک اثر در فهرست میراث جهانی است، لذا ارزیابی نهادهای مشاور در حکم یک توصیه برای این کمیته عمل می‌کند و کمیته میراث جهانی نیز می‌تواند براساس این توصیه‌ها عمل نکند (UNESCO World Heritage Centre 2019). شواهد بسیاری وجود دارد که کمیته به‌ویژه در سال‌های اخیر، نتیجه‌ای متفاوت از توصیه نهادهای مشاور گرفته است که عمدتاً با فشارهای سیاسی توسط کشورهای عضو این نتیجه رقم خورده است (Jokilehto 2011).

بر همین اساس ممکن است تعداد زیادی آثار در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده باشند؛ درحالی‌که نواقص و ایرادات بسیاری در اثر و یا پرونده آن‌ها وجود داشته است. لذا بررسی نظر فنی نهادهای مشاور جنبه‌هایی از ایرادات در تهیه پرونده و آماده‌سازی اثر را نمایان می‌کند که به‌طور معمول در سایه تصمیمات کمیته میراث جهانی کمتر به آن‌ها پرداخته می‌شود. گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور درباره آثار نامزد می‌تواند به شناخت نقاط شکاف و ایرادات در فرایند انتخاب اثر، تهیه پرونده و آماده‌سازی آثار در یک کشور کمک کند و این شناخت می‌تواند در اصلاح فرایند مذکور مؤثر واقع شود.

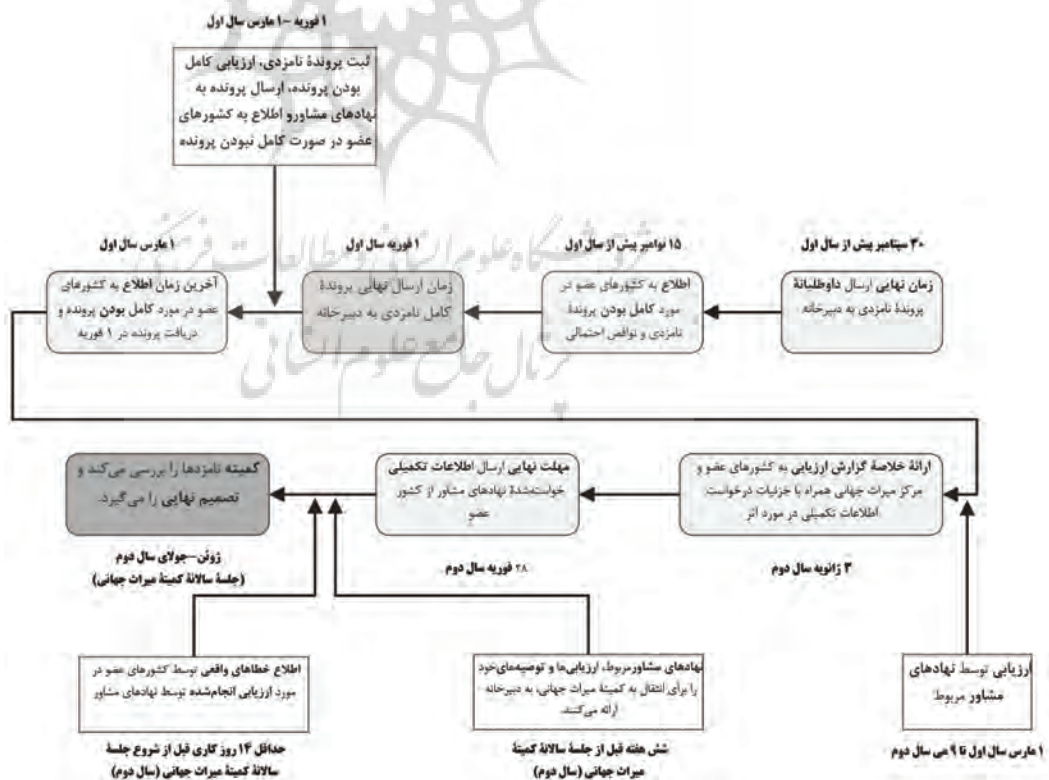
ایران نیز تا به امروز (۱۴۰۲) ۲۷ اثر در فهرست میراث جهانی به ثبت رسانده است و سه اثر دیگر نیز تاکنون در این فرایند نتوانسته‌اند به ثبت در فهرست میراث جهانی درآیند و مسئله اصلی در اینجا این است که لزوماً همه آثاری که به ثبت رسیده‌اند، توسط نهادهای مشاور توصیه به ثبت نشده‌اند. بر همین اساس سؤال اصلی پژوهش مطرح می‌شود که «چه مؤلفه‌هایی در ارزیابی پرونده‌های نامزد ایران برای ثبت در فهرست میراث جهانی از نگاه نهادهای مشاور مؤثر بوده‌اند؟»

پاسخ به این سؤال می‌تواند به شناخت رویکردهای هر نهاد مشاور در ارزیابی آثار نامزد ایران کمک کند و همچنین می‌تواند با شناسایی ایرادات و چالش‌های پرونده‌های نامزدی آثار ایران، به اصلاح این فرایند یاری رساند. نتیجه پژوهش می‌تواند منبعی قابل اتکا برای کارشناسان و مسئولان امر قرار گیرد تا در انتخاب، تهیه پرونده و آماده‌سازی آثار نامزد ایران مورد استفاده قرار گیرد.

به منظور انجام پژوهش ابتدا فرایند ارزیابی اثر نامزد توسط نهادهای مشاور بررسی شده و سپس با بررسی اجمالی نتیجه توصیه نهادهای مشاور و نتیجه نهایی کمیته میراث جهانی در مورد آثار نامزد ایران، مشخص می‌شود که چه تعداد از این آثار ثبت شده، توسط نهاد مشاور توصیه به ثبت شده‌اند و در نهایت با بررسی تمام گزارش‌های نهادهای مشاور درباره آثار نامزد ایران، تحلیل جامع از چالش‌ها و ایرادات این آثار نامزد و پرونده‌های آن‌ها ارائه می‌گردد. رویکرد پژوهش حاضر کیفی است و برای پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی بهره برده شده است؛ بدین صورت که تمام گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور از آثار نامزد ایران مورد بررسی قرار گرفته و برای بررسی با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، مقوله‌ها و زیرمقوله‌های مرتبط با چالش‌ها و ایرادات منتشرشده در گزارش‌های نهادهای مشاور از ارزیابی آثار ایران، استخراج شده و تحلیل نهایی نیز براساس این مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها صورت گرفته است.

۱. ارزیابی نهادهای مشاور و تصمیم‌گیری نهایی کمیته میراث جهانی

بعد از ارسال پرونده نامزدی توسط کشور عضو و اعلام وصول و تأیید کامل بودن پرونده توسط دبیرخانه مرکز میراث جهانی، این پرونده برای ارزیابی به نهادهای مشاور کمیته میراث جهانی ارسال می‌شود.^۳ نهادهای مشاور^۴ پرونده نامزدی ارسالی را از لحاظ دارا بودن معیارهای میراث جهانی، اصالت و یکپارچگی، مدیریت و شرایط حفاظتی مورد بررسی قرار می‌دهند.^۵ نکته مهم در این فرایند این است که کمیته میراث جهانی درباره اینکه اثر پیشنهادی باید ثبت شود یا خیر، یا به تعویق افتد و یا ارجاع شود، تصمیم‌گیری می‌کند.^۶ لذا می‌توان گفت فرایند بررسی پرونده‌های نامزدی شامل دو مرحله ارزیابی پرونده نامزدی توسط نهادهای مشاور و تصمیم‌گیری کمیته میراث جهانی در مورد اثر نامزد می‌شود. در ادامه به هر کدام از این مراحل به‌طور تفصیلی پرداخته می‌شود. در پایین نیز نمودار زمانی فرایند بررسی پرونده‌های نامزدی ارائه شده است.

تصویر ۱: نمودار زمانی فرایند بررسی پرونده‌های نامزدی

۱.۱. ارزیابی پرونده‌های نامزد توسط ایکوموس

ارزیابی پرونده‌های نامزد توسط ایکوموس در دو مرحله «دفتری» و «میدانی» صورت می‌گیرد. «بازبینی دفتری» توسط کارشناسان متخصص و دانشگاهی که عضو کمیته‌های ملی و یا کمیته‌های علمی هستند صورت می‌گیرد. البته در مواردی نیز از کارشناسانی خارج از ایکوموس برای این بازبینی بهره برده می‌شود. بازبینی دفتری به بررسی پرونده‌ها از نظر اهمیت و ارزش برجسته جهانی اثر از جمله بررسی مطالعات مقایسه‌ای و طرح پرسش‌هایی برای ارزیابی میدانی می‌پردازد (ICOMOS n.d.).

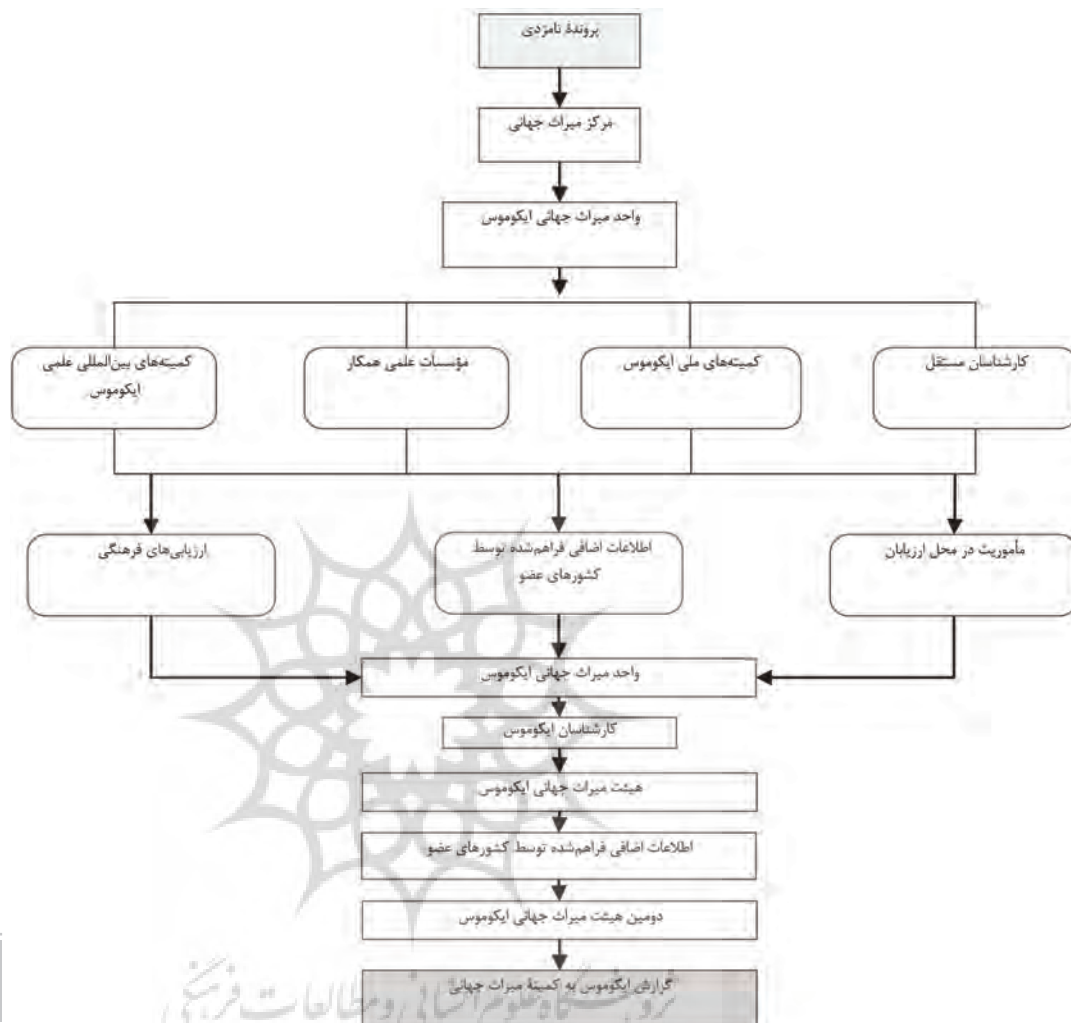
«ارزیابی میدانی» توسط کارشناسان باتجربه و آشنا به موضوع پرونده نامزد صورت می‌گیرد. این کارشناسان توسط شبکه ایکوموس که شامل اعضای کمیته‌های ملی کشورها و یا کارشناسان مستقل می‌شوند صورت می‌گیرد. در ارزیابی میدانی، به تمام موارد موجود در پرونده، در مکان اثر پرداخته می‌شود و شرایط اصالت، یکپارچگی و حفاظت و مدیریت اثر مورد بررسی قرار می‌گیرد (UNESCO 2011).

بازبینی دفتری و ارزیابی میدانی در قالب دو گزارش به دبیرخانه ایکوموس ارسال می‌شود و این دبیرخانه بعد از طرح در جلسات کارشناسی ایکوموس، پیش‌نویس ارزیابی اثر نامزد را تهیه می‌کند^۱ (Ibid, 123). پیش‌نویس تهیه‌شده توسط دبیرخانه ایکوموس به هیئت میراث جهانی ایکوموس ارائه می‌شود. این هیئت شامل کارشناسان حفاظت از پنج قاره، اعضای کمیته اجرایی ایکوموس، اعضای کمیته‌های علمی ایکوموس، رئیس و مدیرکل ایکوموس می‌شود. معمولاً کارشناسان مشاور دعوت‌شده به هیئت میراث جهانی ایکوموس به‌نحوی انتخاب می‌شوند که نمایندگی متوازی بین مناطق جغرافیایی مختلف صورت پذیرد^۲ (ICOMOS World Heritage Panel Sessions 2020-2021 n.d.). هیئت میراث جهانی در دو نوبت پرونده‌های نامزدی را بررسی می‌کند و در نهایت گزارش ارزیابی خود از اثر نامزد را شش هفته قبل از جلسه سالانه کمیته میراث جهانی به این کمیته ارسال می‌کند (UNESCO World Heritage Centre 2019, 110).

البته ایکوموس برای ارزیابی پرونده‌های نامزدی از یک چک‌لیست (کاربرگ) برای نتیجه‌گیری نهایی درباره ارائه توصیه به کمیته میراث جهانی استفاده می‌کند. این چک‌لیست بر پایه بخش‌های مختلف یک پرونده نامزدی تهیه شده است. این چک‌لیست که در زیر نشان داده شده است، همه حالت‌های ممکن برای آثار نامزد را ارائه نمی‌دهد، بلکه حداقل شاخص‌هایی را ارائه می‌کند که در صورت نداشتن آن توسط یک اثر، در دست‌بندی پایین‌تر، متناسب با معیارهای خود قرار می‌گیرد (ICOMOS 2015, 9).

۱.۲. ارزیابی پرونده‌های نامزد توسط IUCN

ارزیابی پرونده‌های طبیعی که توسط IUCN انجام می‌شود، همانند ایکوموس شامل دو بخش «بازبینی دفتری» و «ارزیابی میدانی» است. ارزیابی نامزدها توسط IUCN یک مرحله اضافه‌تر نسبت به ارزیابی ایکوموس دارد و آن هم مرحله «جمع‌آوری داده‌ها» در مورد اثر نامزد است. در مرحله جمع‌آوری داده‌ها، با استفاده از پایگاه داده جهانی مناطق حفاظت‌شده و سایر پایگاه‌های اطلاعاتی جهانی IUCN و مطالعات موضوعی، یک تجزیه و تحلیل استاندارد در مورد اثر گردآوری می‌شود^۳ (UNESCO World Heritage Centre 2019, 112). پس از مرحله جمع‌آوری داده‌ها، پرونده نامزدی برای بازبینی دفتری برای کارشناسان آگاه در مورد اثر، منطقه یا نوع اثر ارسال می‌شود که عمدتاً این کارشناسان از اعضای کمیسیون جهانی مناطق حفاظت‌شده (WCPA)، سایر کمیسیون‌ها و انجمن‌های علمی همچون انجمن بین‌المللی ژئومورفولوژیست‌ها (IAG) هستند^۴ (Thorsell and Hogan 2014). پس از بازبینی دفتری، مأموریت ارزیابی میدانی آغاز می‌شود. ارزیاب با بررسی پرونده و همچنین وضعیت مکان، گزارش ارزیابی خود را آماده می‌کند. گزارش‌های بازبینی دفتری و میدانی به همراه اطلاعات UNEP-WCMC به هیئت میراث جهانی IUCN ارائه می‌شود و این هیئت در دو نوبت در هر سال به ارزیابی پرونده‌های نامزد می‌پردازد. در نهایت نیز گزارش نهایی ارزیابی هیئت میراث جهانی IUCN برای ارسال به کمیته میراث جهانی آماده می‌شود و شش هفته قبل از جلسه کمیته به مرکز میراث جهانی ارسال می‌شود^۵ (همان).

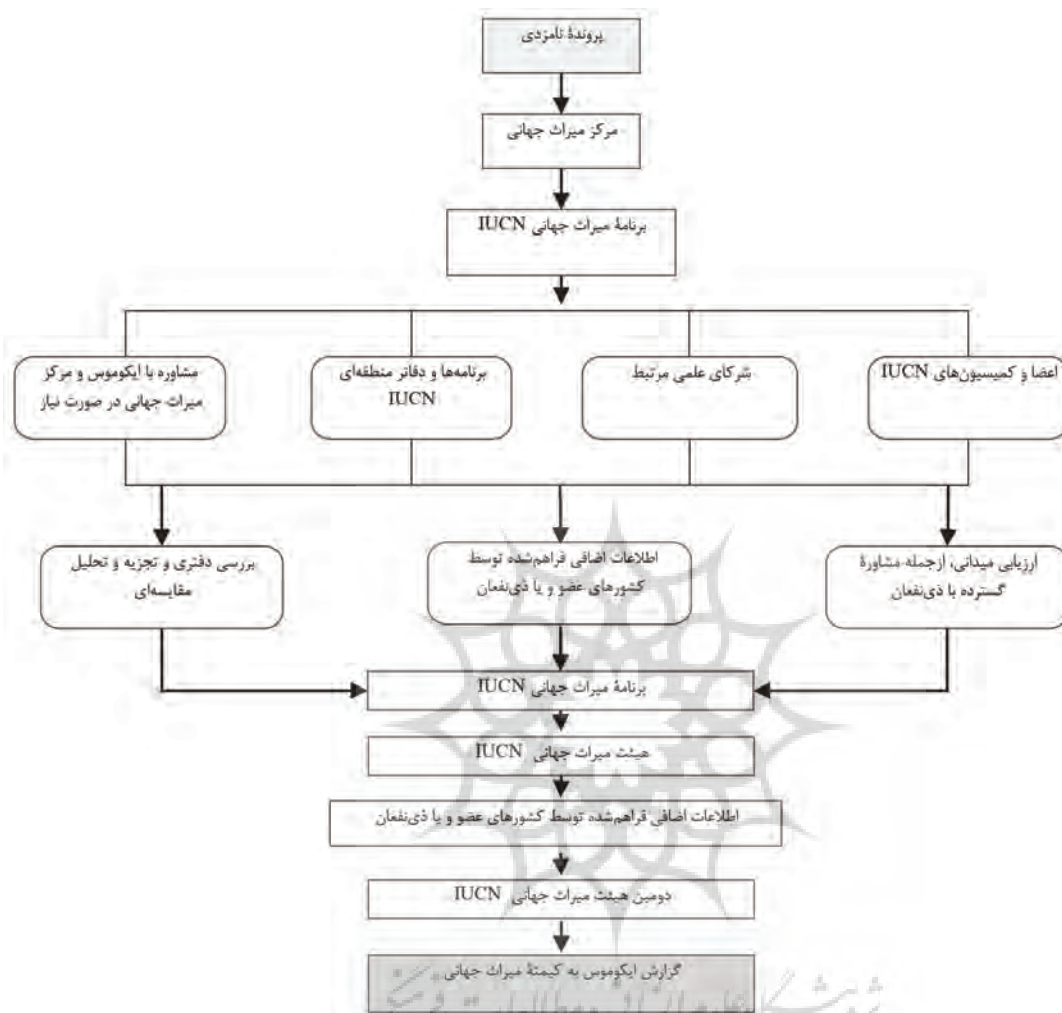
تصویر ۲: فرایند ارزیابی پرونده‌های نامزدی توسط ایکوموس

تحلیل مقایسه‌ای	یکپارچگی اصالت	معیارهای میراث جهانی	توجیه انتخاب (سایت‌های سرنوشتی)	مرزها (عرضه و جزیم)	حمایت از اثر و حریم	حمایت از عرصه	حفاظت مدیریت	رسیدگی به تهدیدات	نیاز به مأموریت	نتیجه
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	≈	≈	نه	ثبت اثر
✓	✓	✓	✓	≈	X	X	≈	≈	نه	ارجاع
✓	✓	✓	✓	X	X	X	X	X	بله	تعویق
○	✓	○	✓	○	○	○	○	○	بله	تعویق
○	○	○	○	○	○	○	○	○	بله	تعویق
X	X	X	X	X	X	X	X	X	-	عدم ثبت

✓ خوب - مورد تأیید   ≈ کافی - می‌تواند بهتر شود.   ○ در این مرحله نشان داده نشده است.   X ناکافی - عدم تأیید

تصویر ۳: چک‌لیست ایکوموس برای ارائه توصیه نهایی بر پایه ارزیابی بخش‌های مختلف پرونده نامزدی یک اثر (ICOMOS 2015, 9)

تصویر ۴: فرایند ارزیابی پرونده‌های نامزدی توسط IUCN

۳.۱. تصمیم‌گیری نهایی کمیته میراث جهانی در مورد نامزدی آثار

در کنوانسیون میراث جهانی و راهنمای اجرایی آن به‌وضوح مشخص شده است که کمیته میراث جهانی درباره اینکه اثر پیشنهادی باید ثبت شود یا خیر و یا به ارجاع یا تعویق بیفتد، تصمیم‌گیری می‌کند (بند ۱۵۳ راهنمای اجرایی). لذا بعد از ارزیابی نهادهای مشاور و ارائه خلاصه ارزیابی‌ها به مرکز میراث جهانی و در نهایت ارسال آن به کمیته میراث جهانی، این کمیته در جلسه سالانه خود که هر ساله در ژوئن - جولای برگزار می‌شود، در مورد آثار نامزد تصمیم‌گیری می‌کند^{۱۳} (Bertacchini et al. 2016, 100). تصمیمات کمیته درباره هر نامزد یکی از چهار تصمیم زیر است (UNESCO World Heritage Centre 2019):

- **ثبت (Inscribe):** کمیته تصمیم می‌گیرد که اثر نامزد دارای ارزش برجسته جهانی است و شرایط حفاظت و مدیریت را دارا می‌باشد.^{۱۴}

- **عدم ثبت (Not to Inscribe):** اثر دارای ارزش برجسته جهانی نیست. در صورتی که کمیته تصمیم به عدم ثبت اثری بگیرد، ارائه پیشنهاد دوباره ثبت این اثر به کمیته ممکن نیست، مگر در موارد استثنایی. در این حالت سهمیه کشور پیشنهاددهنده از بین می‌رود.

- تعویق پرونده نامزدی (Defferral): در این حالت اثر نیاز به ارائه دقیق تر و بیشتر، ارزش برجسته جهانی دارد. به همین منظور کمیته ممکن است تصمیم بگیرد پیشنهاد ارائه شده را تا انجام ارزیابی و بررسی یا مطالعه بیشتر و یا تجدیدنظر اساسی توسط کشور عضو، به تعویق بیندازد.^{۱۵}

- ارجاع پرونده نامزدی (Refferral): اثر دارای ارزش برجسته جهانی است، اما اشکالات جزئی در وضعیت مرزهای عرصه و حریم یا مدیریت و حفاظت وجود دارد. لذا ضمن رفع اشکالات جزئی، پاسخ کشور عضو به پیشنهادهایی که کمیته برای ارائه اطلاعات بیشتر ارجاع می‌دهد، برای بررسی در نشست بعدی کمیته مد نظر قرار می‌گیرد.^{۱۶}

۲. ارزیابی نهادهای مشاور از آثار نامزد ایران

در ایران از ابتدای شکل‌گیری کنوانسیون میراث جهانی تاکنون ۳۰ اثر برای ثبت در فهرست میراث جهانی نامزد شده‌اند؛ از این بین، ۲۷ اثر در فهرست میراث جهانی به ثبت رسیده‌اند و سرنوشت سه اثر دیگر، یعنی اثر طبیعی جنگل حرا با انصراف کشور از چرخه تصمیم‌گیری کمیته میراث جهانی خارج شد، اثر طبیعی منطقه حفاظت‌شده ارسباران و اثر فرهنگی منظر فرهنگی ماسوله دیفر یا به تعویق افتاد. بررسی گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور نشان می‌دهد که حتی ۲۷ اثری که توسط کمیته میراث جهانی به ثبت رسیده‌اند، توسط نهادهای مشاور لزوماً توصیه به ثبت نشده‌اند. آثاری که توسط نهادهای مشاور توصیه به ثبت شده‌اند نیز در مواردی نقدهای جدی در موضوعات مرتبط با اثر توسط نهادهای مشاور مطرح شده است. در جدول ۱ توصیه نهادهای مشاوره درباره آثار نامزد ایران در فاصله زمانی ابتدای شکل‌گیری کنوانسیون تاکنون (۱۴۰۲) و همچنین تصمیم نهایی کمیته میراث جهانی درخصوص این آثار آورده شده است.

جدول ۱: توصیه نهادهای مشاور و نتیجه نهایی تصمیم کمیته درباره آثار نامزد ایران

اثر نامزد	تاریخ ثبت	توصیه نهاد مشاور ^{۱۷}	تصمیم کمیته میراث جهانی
تخت سلیمان	۲۰۰۳	ثبت	ثبت
بیم و منظر فرهنگی آن	۲۰۰۴	ثبت	ثبت
پاسارگاد	۲۰۰۴	ثبت	ثبت
سلطانیه	۲۰۰۵	ثبت	ثبت
بیستون	۲۰۰۶	ثبت	ثبت
مجموعه آثار رهبانی ارامنه ایران	۲۰۰۸	ثبت	ثبت
نظام آبی تاریخی شوشتر	۲۰۰۹	ثبت	ثبت
بازار تاریخی تبریز	۲۰۱۰	ثبت	ثبت
خانقاه و آرامگاه شیخ صفی‌الدین	۲۰۱۰	ثبت	ثبت
منطقه حفاظت‌شده حرا	۲۰۱۱	عدم ثبت	انصراف از ثبت
باغ ایرانی	۲۰۱۱	ثبت	ثبت
گنبد قابوس	۲۰۱۲	ثبت	ثبت
مسجد جامع اصفهان	۲۰۱۲	تعویق	تعویق
منظر فرهنگی میمند	۲۰۱۳	تعویق	ارجاع
کاخ گلستان	۲۰۱۳	ارجاع	ثبت
شهر سوخته	۲۰۱۴	تعویق	ثبت
منظر فرهنگی میمند	۲۰۱۵	ثبت	ثبت
شوش	۲۰۱۵	ثبت	ثبت
قنات ایرانی	۲۰۱۶	تعویق	ثبت
بیابان لوت	۲۰۱۶	ارجاع	ثبت
شهر تاریخی یزد	۲۰۱۷	تعویق	ثبت
منطقه حفاظت‌شده ارسباران	۲۰۱۸	عدم ثبت	تعویق
منظر باستان‌شناسی ساسانی	۲۰۱۸	تعویق	ثبت
جنگل‌های هیرکانی	۲۰۱۹	ثبت	ثبت
اورامانات/ هورامان	۲۰۲۰	ثبت	ثبت
راه‌آهن سراسری ایران	۲۰۲۱	تعویق	ثبت
کاروان‌سرای ایرانی	۲۰۲۲	ارجاع	ثبت
منظر فرهنگی ماسوله	۲۰۲۳	عدم ثبت	تعویق

بررسی جدول فوق نشان می‌دهد که بیش از ۳۰ درصد آثار نامزد ایران توسط نهادهای مشاور توصیه به موردی غیر از ثبت اثر شده‌اند؛ ولی در نهایت نتیجه کمیته میراث جهانی درباره این آثار (۱۳ اثر) متفاوت از توصیه نهادهای مشاور بوده است. به جز اثر جنگل حرا که توسط کشور بعد از اعلام نظر نهادهای مشاور به عدم ثبت، به انصراف از چرخه تصمیم‌گیری کمیته میراث جهانی توسط کشور منتج شد^۸، مابقی آثار، نتیجه تصمیم کمیته میراث جهانی روندی مثبت نسبت به توصیه نهادهای مشاور داشته‌اند؛ به گونه‌ای که آثاری که توسط نهادهای مشاور توصیه به «ارجاع» و یا «تعویق» شده‌اند، اغلب توسط کمیته میراث جهانی به «ثبت» رسیده‌اند؛ حتی در اثر طبیعی ارسباران که توصیه نهادهای مشاور به «عدم ثبت» بوده توسط کمیته میراث جهانی به «تعویق» تغییر یافته است. علت تغییر نظر کمیته میراث جهانی درباره آثار نامزدی ایران نسبت به توصیه نهادهای مشاور دلایل متفاوت از جمله دلایل فنی، توجیحات و دفاعیات ارائه شده توسط ایران به اعضای کمیته میراث جهانی درخصوص ایرادات و مشکلات اعلام شده توسط نهادهای مشاور در مورد هر اثر یا موارد دیگر بوده است. در همین راستا نیاز است تا نظرات نهادهای مشاور درباره آثار نامزد ایران به صورت جزئی مورد بررسی قرار گیرد تا علت توصیه نهادهای مشاور به مواردی به غیر از ثبت درخصوص آثار نامزد ایران مشخص شود و همچنین روشن گردد که چه مواردی در فرایند انتخاب آثار، تهیه پرونده و آماده‌سازی از نگاه نهادهای مشاور دارای ایرادات و چالش‌هایی بوده‌اند و در نهایت رویکرد نهادهای مشاور در ارزیابی آثار نامزد ایران برای میراث جهانی تبیین گردد.

۳. بررسی رویکرد ارزیابی نهادهای مشاور در ارزیابی آثار نامزد میراث جهانی ایران ۳.۱. روش پژوهش

برای بررسی رویکرد ارزیابی نهادهای مشاور از پرونده‌های نامزد میراث جهانی ایران در این پژوهش، تمام گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور درباره آثار نامزد ایران مورد بررسی قرار گرفته‌اند. تنها سه اثر اولین ایران که در سال‌های ابتدایی کنوانسیون به ثبت رسیده و گزارشی بسیار مختصر در دو صفحه از نهادهای مشاور در مورد آن‌ها موجود است، و به دلیل اطلاعات بسیار اندک گزارش‌ها، در این بررسی مورد ارزیابی قرار نگرفته‌اند و تمامی آثار مابعد از آن یعنی از اثر تخت سلیمان در سال ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۳ در این بررسی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. برای بررسی از روش تحلیل محتوای کیفی بهره برده شده است.

برای بررسی محتوای آشکار، دوپهلوی، پنهان و مبهم یا پیچیده در یک متن می‌توان از روش تحلیل محتوا استفاده کرد. در واقع این روش برای کشف دنیای کلمات و جملات و هدف نویسنده یا گوینده به کار می‌رود. هر نوع داده متنی و یا مصاحبه‌ای می‌تواند موضوع تحلیل محتوا باشد (قاسمی و دیگران ۱۴۰۰). «ولیزر و وینر^۹» تحلیل محتوا را هر رویه نظام‌مندی که به منظور بررسی محتوای داده‌های به دست آمده طراحی شده باشد تعریف می‌کنند. «کریپندورف^{۱۰}» نیز تحلیل محتوا را یک فن پژوهشی برای ربط دادن داده‌ها به مضمون آن، به گونه‌ای معتبر و تکرارپذیر تعریف می‌کند (راجردی و دومینیک ۱۳۸۴). نخستین گام در تحلیل محتوا انتخاب مقوله یا متغیر مورد بررسی است. در ادامه پژوهشگر باید با مطالعه عمیق و مبتنی بر استدلال‌های قوی، زمینه تبدیل مقوله یا متغیر مورد بررسی به واحدهای تحلیل یا ثبت را فراهم کند. در بسیاری از موارد، مقوله‌های اصلی باید به زیرمقوله‌ها یا همان ابعاد و شاخص‌های قابل اندازه‌گیری و شمارش تبدیل شوند.

بر همین اساس هم‌متون گزارش‌ها کدگذاری و سپس به مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها تقسیم‌بندی شده‌اند و در نهایت این مقوله‌ها و زیرمقوله‌ها براساس آیت‌های پرونده نامزدی برای سهولت در فهم هر بخش دسته‌بندی شده‌اند. برای تحلیل محتوای کیفی متون از ابزار نرم‌افزار مکس کیودا (MAXQDA 2020) بهره برده شده و تمام گزارش‌های نهادهای مشاور در این نرم‌افزار بارگذاری شده است. کدگذاری، مقوله‌بندی و دسته‌بندی و در نهایت خروجی‌های تحلیلی نیز در این نرم‌افزار انجام شده است.

۲.۳. بررسی وضعیت ارزیابی نهادهای مشاوره از آثار نامزد ایران برای ثبت در فهرست میراث جهانی

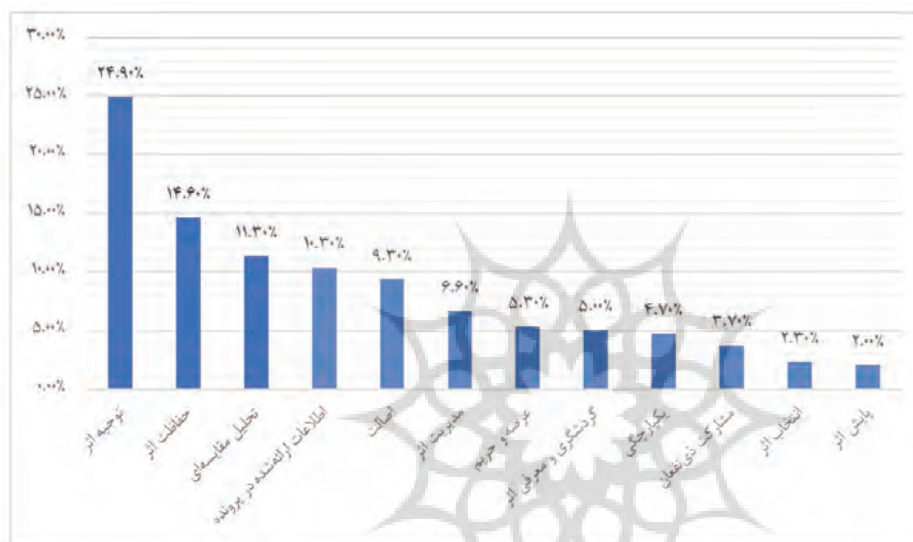
در این بررسی، ارزیابی‌های IUCN و ارزیابی‌های ایکوموس از هم تفکیک شده است و در مورد آثاری که هم توسط IUCN و هم توسط ایکوموس مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند، از جمله آثار منظر فرهنگی، هر دو گزارش ارزیابی مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین درباره آثاری که ارجاع شده و مجدداً در فرایند نامزدی قرار گرفته‌اند، هر دو گزارش در هر دو سال ارزیابی شده‌اند. در ادامه تحلیل‌های ارائه شده درباره گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور آمده است. همان‌طور که بیان شد، برای تحلیل محتوای کیفی گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور، ابتدا متن این گزارش‌ها درباره چالش‌ها و ایرادات در مورد هر اثر، کدگذاری شده و سپس براساس وجوه مشترک در همه پرونده‌ها مقوله‌بندی شده و در مواردی به زیرمقوله‌هایی نیز تقسیم شده‌اند و در نهایت براساس آیتم‌های پرونده‌های نامزدی دسته‌بندی شده و برای بررسی ارزیابی نهادهای مشاور ابتدا جمع‌بندی مقوله‌ها در هر دسته آیتم پرونده نامزدی مورد بررسی قرار گرفته است.

در جدول ۲ تمامی آثار فرهنگی بررسی و تعدد مقوله‌ها در هر آیتم نشان داده شده است. تعدد مقوله‌ها در هر آیتم نشان‌دهنده فراوانی ایرادات و چالش‌های هر اثر از نظر نهادهای مشاور است.

جدول ۲: فراوانی مقوله‌های به‌دست‌آمده از ارزیابی ایکوموس از آثار نامزد فرهنگی ایران. هرچه رنگ آبی‌تر باشد، فراوانی کمتر را نشان می‌دهد و هرچه رنگ قرمزتر باشد، فراوانی بیشتر را نشان می‌دهد.

گردشگری و معرفی اثر	عرصه و حریم	مشارکت ذی‌نفعان	پایش اثر	مدیریت اثر	حفاظت اثر	توجیه اثر	تحلیل مقایسه‌ای	یکپارچگی اصالت	اطلاعات ارائه شده در پرونده	انتخاب اثر
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	تخت سلیمان
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	بم و منظر فرهنگی آن
۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	پاسارگاد
۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	سلطانیه
۲	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	بیستون
۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	مجموعه کلیساهای ارمنی ایران
۰	۰	۱	۰	۰	۲	۰	۰	۲	۰	نظام آبی-تاریخی شوشتر
۰	۰	۰	۰	۱	۳	۰	۰	۰	۱	بازار تاریخی تبریز
۰	۰	۱	۰	۰	۴	۲	۱	۰	۰	خانقاه و آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی
۰	۱	۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	باغ ایرانی
۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰	۰	۲	۰	گنبد قابوس
۱	۰	۰	۱	۲	۱	۴	۱	۱	۰	مسجدجامع اصفهان
۱	۰	۱	۰	۱	۰	۲	۳	۱	۱	منظر فرهنگی میمند ۲۰۱۳
۰	۲	۱	۰	۱	۰	۲	۰	۱	۱	کاخ گلستان
۰	۰	۰	۱	۰	۰	۲	۲	۲	۲	شهر سوخته
۱	۰	۰	۰	۱	۰	۲	۱	۱	۱	منظر فرهنگی میمند ۲۰۱۵
۰	۰	۱	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۰	شوش
۲	۱	۱	۰	۰	۰	۴	۲	۲	۱	قنات ایرانی
۰	۱	۱	۰	۱	۳	۳	۱	۱	۱	شهر تاریخی یزد

۱	۰	۱	۱	۲	۴	۳	۲	۲	۱	۲	۲	منظر باستان شناسی ساسانی فارس
۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	اورامانات/ هورامان
۰	۲	۰	۰	۲	۲	۳	۳	۲	۱	۰	۰	راه آهن سراسری ایران
۳	۲	۶	۳	۳	۵	۶	۲	۰	۰	۲	۲	کاروان سرای ایرانی
۰	۲	۰	۱	۳	۳	۶	۰	۰	۱	۱	۱	منظر فرهنگی ماسوله

تصویر ۵: فراوانی مقوله‌های به‌دست‌آمده از ارزیابی ایکوموس از آثار نامزد فرهنگی ایران

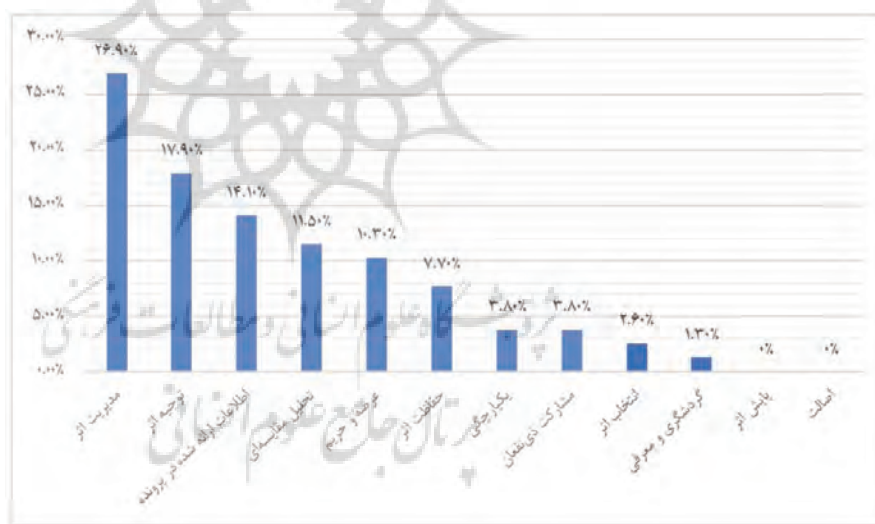
بررسی جدول نشان می‌دهد که:

- در آثار فرهنگی و ارزیابی این آثار توسط ایکوموس بیشترین چالش‌ها و ایرادات و مقوله‌های مرتبط با آن، ابتدا در بخش «توجیه اثر» است و سپس «حفاظت اثر»، «تحلیل مقایسه‌ای» و «اطلاعات ارائه شده در پرونده» در مرتبه بعدی قرار می‌گیرند.
- حتی در آثاری که ایکوموس توصیه به ثبت کرده است، از جمله در شوش و منظر فرهنگی میمند در سال ۲۰۱۵، بازهم می‌توان ایراداتی در پرونده این آثار دید.
- بیشترین چالش‌ها و ایرادات از نگاه نهاد مشاور (ایکوموس) در سال‌های اخیر مربوط به پرونده «کاروان سرای ایرانی»، «منظر باستان‌شناسی ساسانی استان فارس»، «فناات ایرانی»، «راه‌آهن سراسری» و «شهر تاریخی یزد» است که به دلیل پیچیده بودن موضوع و گسترده بودن محدوده اثر در همه این آثار مذکور، توصیه به «تعویق» و یا «ارجاع» شده و نشان‌دهنده چالشی بودن پرونده آن‌ها بوده است.
- عمدتاً پرونده‌هایی که در سال‌های اخیر نامزد شده‌اند، با چالش بیشتری مواجه بوده و علت نیز آن است که عمده این آثار، پرونده‌های زنجیره‌ای و گسترده بوده‌اند که خود شامل تعداد زیادی از آثار می‌شده‌اند؛ به همین دلیل نسبت به سال‌های اولیه نامزدی آثار که تنها یک اثر نامزد می‌شده، مرحله ارزیابی سخت‌تری را پشت‌سر می‌گذارند و همچنین وسعت برخی از پرونده‌های نامزدی از جمله شهر یزد نیز بر چالش‌های این فرایند افزوده؛ زیرا مؤلفه‌های تأثیرگذار بسیاری از جمله مدیریت این پهنه نیازمند ارائه اطلاعات جامع و اقدامات گسترده‌ای برای آماده‌سازی است. همچنین پرونده‌ای مانند منظر فرهنگی ماسوله هم را که ایکوموس به عدم ثبت آن رأی داده و در چهل‌وپنجمین کمیته میراث

جهانی به تعویق افتاده، نیز می‌توان گسترده بودن و پیچیده‌تر بودن اثر را از دلایل آن دانست. درباره آثار طبیعی نیز که ارزیابی آن توسط IUCN انجام می‌شود، نیز همانند ارزیابی ایکوموس مقوله‌های مرتبط با ایرادات و چالش‌ها در آثار در آیت‌های مرتبط با پرونده نامزدی آثار دسته‌بندی شده‌اند. در جدول ۳، همه آثار طبیعی ایران و همچنین منظرهای فرهنگی که توسط IUCN مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند، بررسی شده و تعداد مقوله‌ها در هر آیت‌م نشان داده شده است. تعدد مقوله‌ها در هر آیت‌م نشان‌دهنده فراوانی چالش‌ها و ایرادات در مورد هر اثر از نظر نهاد مشاور است.

جدول ۳: فراوانی مقوله‌های به‌دست‌آمده از ارزیابی IUCN از آثار نامزد فرهنگی ایران. هرچه رنگ آبی‌تر باشد، فراوانی کمتر را نشان می‌دهد و هرچه رنگ قرمزتر باشد، فراوانی بیشتر را نشان می‌دهد.

گردشگری و معرفی اثر	عرصه حریم	مشارکت ذی‌نفعان	پایش اثر	مدیریت اثر	حفاظت اثر	توجیه اثر	تحلیل مقایسه‌ای	یکپارچگی اصالت	اطلاعات ارائه‌شده در پرونده	انتخاب اثر	منطقه حفاظت‌شده حرا
۰	۱	۰	۰	۶	۰	۳	۱	۰	۲	۱	منطقه حفاظت‌شده حرا
۱	۲	۰	۰	۷	۰	۰	۱	۰	۰	۰	بیابان لوت
۰	۲	۲	۰	۵	۲	۴	۲	۲	۱	۱	منطقه حفاظت‌شده ارسباران
۰	۱	۱	۰	۰	۱	۱	۱	۰	۲	۰	جنگل هیرکانی
۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	اورامانات/هورامان
۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	منظر فرهنگی ماسوله

تصویر ۶: فراوانی مقوله‌های به‌دست‌آمده از ارزیابی IUCN از آثار نامزد فرهنگی ایران

بررسی جدول نشان می‌دهد که:

۱. برخلاف آثار فرهنگی، بیشترین مقوله‌های مرتبط با ایرادات و چالش‌ها در آیت‌م «مدیریت اثر» و سپس در «توجیه اثر»، «اطلاعات ارائه‌شده در پرونده» و «تحلیل مقایسه‌ای» دیده می‌شود.
۲. آثاری که توصیه به ثبت شده‌اند نیز از جمله در جنگل هیرکانی، چالش‌ها و ایرادات جدی از سوی نهاد مشاور درباره این پرونده‌ها ذکر شده است.
۳. بیشترین چالش‌ها و ایرادات هم در دو اثر «منطقه حفاظت‌شده حرا» و «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» به‌ویژه به‌لحاظ مدیریتی، دیده می‌شود که هر دو اثر توصیه به عدم ثبت شده‌اند.

۳.۳. تحلیل و تفسیر نتایج ارزیابی گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور از آثار نامزد ایران

بررسی دو جدول مربوط به آثار فرهنگی و طبیعی نشان می‌دهد که تفاوت دیدگاه و تأکید دو نهاد مشاور درباره آثار طبیعی و فرهنگی به‌وضوح در مورد بخش‌های پرونده نامزدی اثر دیده می‌شود؛ جایی که عمده تأکید IUCN بر بخش «مدیریت اثر» است و درباره آثار فرهنگی عمده تأکید ایکوموس بر بخش «توجیه اثر» می‌باشد. برای بررسی بیشتر گزارش ارزیابی نهادهای مشاور درباره آثار نامزد ایران در ادامه، هر بخش از آیتم‌های دسته‌بندی شده و مقوله‌ها و زیرمقوله‌های آن در زیر به‌صورت مفصل مورد بررسی قرار گرفته است.

۳.۳.۱. انتخاب اثر

عنوان «انتخاب اثر» به موضوع انتخاب صحیح آثار پیش از بررسی پرونده می‌پردازد. از نگاه نهادهای مشاور انتخاب صحیح نیز بخشی از روند ارزیابی را شامل می‌شود. آیتم انتخاب اثر شامل سه مقوله زیر می‌شود:

- بی‌توجهی به اولویت‌های IUCN: درباره آثار طبیعی IUCN فهرستی از اولویت‌های ثبت در میراث جهانی برای ترمیم «شکاف تنوع زیستی» دارد که از طریق مطالعات موضوعی تهیه شده به‌وسیله IUCN یا UNEP-WCMC منتشر می‌شود. در همین راستا IUCN به‌طور مشخص درباره برخی از آثار نامزد طبیعی ایران ذکر نموده که این آثار جزو اولویت‌های ثبت جهانی این نهاد به‌منظور ترمیم شکاف‌های موجود نیست؛ برای مثال در پرونده منطقه حفاظت‌شده حرا (IUCN 2011, 53).

- ضعف در انتخاب سایت‌های اثر زنجیره‌ای (از نگاه مشاور): توجه به این نکته که هر جزء اثر زنجیره‌ای در ارتباط کامل با کل اثر باشد نیز از جمله مسائل مهم در انتخاب آثار از نگاه نهادهای مشاور تلقی می‌شود؛ برای مثال از نگاه ایکوموس در اثر منظر باستان‌شناسی ساسانی، محوطه سروستان از لحاظ تاریخی ارتباط کاملی با مابقی سایت‌های موجود در اثر ندارد (ICOMOS 2018, 104). البته درباره محوطه سروستان معیار انتخاب برای قرارگیری در این مجموعه، تداوم معماری ساسانی در ابتدای دوره اسلامی بوده است. این مورد به‌صراحت در پاسخ به سؤال نهاد مشاور در این خصوص نیز مطرح شده بود. تفاوت دیدگاه کشور در انتخاب سایت با نگاه نهاد مشاور به‌وضوح در این مورد دیده می‌شود. البته در برخی از آثار نیز از جمله در پرونده کاروان‌سرای ایرانی ایکوموس به‌وضوح اشاره می‌کند که هیچ توجیه قابل قبولی از نحوه انتخاب ۵۶ کاروان‌سرای انتخاب‌شده در این پرونده از میان ۷۰۰ کاروان‌سرای ثبت ملی شده ایران، توسط کشور عضو ارائه نشده است (ICOMOS 2023, 81). این مورد به ارائه دقیق‌تر و شفاف‌تر فرایند برای انتخاب هر جزء اثر زنجیره‌ای در ارتباط با کل اثر اشاره می‌کند.

- چالش در انتخاب نام اثر: در برخی از پرونده‌ها نام اثر نامزد مورد بحث و ایراد ایکوموس بوده است؛ نمونه بارز آن را می‌توان در پرونده کاروان‌سرای ایرانی دید؛ جایی که ایکوموس ادعا می‌کند که نام «کاروان‌سرای ایرانی» با توجه به اینکه این اثر به‌عنوان یک گونه متمایز معماری در پرونده توسط کشور عضو در مطالعات مقایسه‌ای به‌اندازه کافی، توجیه نشده است، لذا بهتر است از واژه «کاروان‌سرای ایران» برای پرونده استفاده شود (Ibid). این مورد نیز به‌دلیل عدم درک متقابل نهاد مشاور از توجیه اثر نامزد توسط کشور عضو ایجاد شده است.

۳.۳.۲. اطلاعات ارائه‌شده در پرونده نامزدی

آیتم «اطلاعات ارائه‌شده در پرونده نامزدی» به ناکافی بودن اطلاعات ارائه‌شده در تهیه پرونده نامزدی اشاره دارد و مقوله‌های مرتبط با آن نشانگر نقص در تهیه پرونده از نگاه نهاد مشاور درباره اطلاعات ارائه‌شده در پرونده است؛ برای مثال در مقوله «مغایرت برخی اسناد با وضع موجود» در پرونده «شهر تاریخی یزد» ایکوموس به‌صراحت بیان می‌کند که نقشه ارتفاعی پلاک‌های بافت تاریخی ارائه‌شده در پرونده با وضع موجود اثر مغایرت اساسی دارد (ICOMOS 2017, 132).^{۲۱} نکته قابل توجه این است که به‌رغم ارسال اطلاعات و نقشه‌های خواسته‌شده توسط ایکوموس و ارسال آن توسط کشور در مهلت تعیین‌شده، در نتیجه نهایی بررسی ایکوموس، مورد توجه قرار نمی‌گیرد که خود موجبات دفاع کارشناسان کشور را در زمان مطرح شدن پرونده نامزدی در نشست کمیته میراث جهانی فراهم می‌سازد.

در مقوله دیگر نیز کمبود اطلاعات ارائه شده در بخش‌های مختلف پرونده نامزدی اثر اشاره شده است. در این آیتام نیز نهادهای مشاور به عدم پاسخ‌گویی کافی ایران به سؤالات نهادهای مشاور درباره هر اثر اشاره نموده‌اند؛ از جمله در پرونده قنات ایرانی (ICOMOS 2016, 97).

نکته‌ای که در این بین است، نهاد مشاورى مثل ای‌کوموس بعد از دریافت پرونده و برگزاری جلسات مربوط به آن، به‌سختی نظر خود را درخصوص یک اثر که درباره آن بحث نموده، تغییر می‌دهد؛ حتی اطلاعات تکمیلی ارائه شده توسط کشور عضو هم کمک چندانی به تغییر نظر اولیه نهاد مشاور نمی‌کند. از همین رو ارائه اطلاعات صحیح و کافی در پرونده، نقش اساسی در نظر نهاد مشاور برای ثبت یک اثر دارد.

۳.۳.۳ اصلت

عنوان «اصلت» شامل دو بخش کلی می‌شود که بخشی از مقوله‌ها به ایرادات در پرونده نامزدی اشاره دارند و برخی دیگر به وضعیت اصلت اثر. در مقوله «مستندسازی ناکافی از وضعیت اصلت اثر» بخشی از این مقوله و زیرمقوله‌های آن به عدم اقدام اجرایی درباره تعیین وضعیت اصلت اثر و یا عدم توجیه اصلت اثر به دلیل نبود شواهد همه ارزش‌های آن اشاره دارد و زیرمقوله دیگر به عدم ارائه اطلاعات کافی مربوط به قبل از مداخلات مرمتی می‌پردازد که می‌تواند اصلت یک اثر را زیر سؤال ببرد.

اما وضعیت اصلت اثر در مقوله «مخدوش شدن اصلت اثر» و زیرمقوله آن پرداخته شده است؛ برای مثال در پرونده «شهر سوخته» ای‌کوموس اشاره می‌کند که استفاده بی‌رویه از پوشش کاهگل بر روی آثار به‌دست آمده، اصلت اثر را مخدوش کرده است (ICOMOS 2014, 137).

وضعیت اصلت اثر در مقوله «مرمت‌های غیراصولی» نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ برای مثال در پرونده «منظر باستان‌شناسی ساسانی» ای‌کوموس در چندین بخش از اقدامات مرمتی در بیشاپور، از جمله کاخ شاپور اول یا قلعه دختر فیروزآباد و... را مرمت‌های غیراصولی و مخدوش‌کننده اصلت اثر دانسته است (ICOMOS 2018, 106). یا در پرونده کاروان‌سرای ایرانی دو کاروان‌سرای یام و مادرشاه را به دلیل بازسازی‌های گسترده تأیید نکرده است. از جمله نقاط اختلاف بین دیدگاه نهاد مشاور با کشور درباره موضوعات پرونده، همین مسئله اصلت است که باینکه بسیاری از مداخلات مرمتی مربوط به سال‌های بسیار دور می‌شده، ارزیاب نهاد مشاور مخدوش شدن اصلت را به‌واسطه مداخلات، بدون توجه به زمان مداخله و اصول رایج در آن زمان، به‌عنوان نواقص در اصلت اثر در نظر گرفته است؛ از جمله در پرونده ساسانی که مداخلات کارشناسان حفاظتی سویسی - آلمانی صورت گرفته در اثر قلعه دختر که در سال‌های قبل از انقلاب صورت گرفته بود نیز به‌عنوان اقدامات غیراصولی از نظر ارزیاب در نظر گرفته شده بود. در پرونده «شهر تاریخی یزد» ای‌کوموس اشاره کرده است که اطلاعات کافی درباره دوره‌بندی و اصلت ساختمان‌های خشتی در پرونده اشاره نشده است (ICOMOS 2017, 129).

۳.۳.۴ یکپارچگی

در عنوان «یکپارچگی» عمده توجه نهادهای مشاور به وضعیت فعلی اثر بوده که ماحصل بازدید در محل ارزیابان نهاد مشاور از اثر است. این عنوان شامل دو مقوله «تهدید یکپارچگی بصری» و «ضعف در یکپارچگی اثر» می‌شود. مقوله تهدید یکپارچگی بصری اثر کاملاً مربوط به آثار فرهنگی می‌شود و عمده توجهات به تحت‌تأثیر قرار گرفتن آثار نامزد به‌وسیله ساخت‌وسازهای پیرامون است؛ برای مثال در پرونده «کاخ گلستان»، ای‌کوموس اشاره می‌کند که ساخت‌وسازهای بلند به‌ویژه در اطراف شمس‌العماره، یکپارچگی بصری اثر را تهدید می‌کند و پیشنهاد می‌دهد این ساخت‌وسازهای جدید از لحاظ ارتفاعی کاهش یابند (ICOMOS 2013, 99).

در مقوله «ضعف در یکپارچگی اثر» عمده زیرمقوله‌های آن به تحت‌تأثیر قرار گرفتن اثر با فشارهای توسعه‌ای یا ارائه زیرساخت‌های انسانی مربوط می‌شود؛ برای مثال IUCN در پرونده «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» ارائه زیرساخت‌های انسانی به روستاهای واقع در محدوده اثر از جمله لوله‌های گاز، کابل‌های برق و... را خطری برای اکوسیستم، حیات‌وحش، تنوع زیستی و در مجموع یکپارچگی اثر می‌داند (IUCN 2018, 33).

۳.۳.۵. تحلیل مقایسه‌ای

این عنوان به‌طور کلی به ناکافی بودن اطلاعات ارائه‌شده در پرونده اشاره می‌کند؛ جایی که نهادهای مشاور مجموعاً تحلیل مقایسه‌ای ارائه‌شده در پرونده برای اثر را توجیه‌کننده ارزش برجسته جهانی اثر نمی‌دانند و یا آن را کافی نمی‌دانند. در یکی از مقوله‌ها، اطلاعات ارائه‌شده برای تحلیل مقایسه‌ای را نهاد مشاور برای اثر کافی نمی‌داند؛ از جمله منظر فرهنگی میمند (ICOMOS 2013, 109). در مقوله دیگر تحلیل مقایسه‌ای ارائه‌شده در مورد اثر را ناکافی می‌داند؛ از جمله در مسجدجامع اصفهان (ICOMOS 2012, 138).^{۳۲} و در نهایت نهاد مشاور تحلیل مقایسه‌ای ارائه‌شده در مورد اثر را توجیه‌کننده کافی برای ارزش برجسته جهانی اثر نمی‌داند؛ از جمله در پرونده راه‌آهن سراسری (ICOMOS 2021, 55).^{۳۳} همچنین ایکوموس تحلیل‌های مقایسه‌ای را در مورد ماسوله کافی نمی‌داند.

۳.۳.۶. توجیه اثر

توجیه اثر یکی از بخش‌های مهم پرونده نامزدی است؛ جایی که ارزش برجسته جهانی اثر توجیه می‌شود و اهمیت اثر به جهت ثبت در فهرست میراث جهانی مورد بررسی قرار می‌گیرد. آیتم «توجیه اثر» به تفاوت دیدگاه نهاد مشاور از ارزش یک اثر و در مواردی عدم درک صحیح آن نهاد مشاور از اثر و ارزش‌های آن مرتبط است. البته در مواردی نیز به ارائه اطلاعات ناکافی در تهیه پرونده نامزدی نیز اشاره دارد.

آیتم توجیه اثر خود شامل چهار مقوله است:

- در مقوله عدم توجیه اثر به دلیل ضعف در یکپارچگی و/یا اصالت، به ضعف در این دو مقوله که می‌تواند توجیه ارزش برجسته جهانی را با چالش روبه‌رو سازد، می‌پردازد؛ برای مثال در پرونده «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» در معرض خطر قرار گرفتن یکپارچگی اثر به وسیله فعالیت‌های انسانی که نظام طبیعی اثر را برهم زده است، توسط IUCN به‌عنوان یک معیار ضعف در عدم توجیه ارزش برجسته جهانی اثر و معیار میراث جهانی مربوط به آن دانسته است (IUCN 2018, 34).

- عدم توجیه هر جزء اثر زنجیره‌ای در ارتباط با کل اثر در آثار زنجیره‌ای معمولاً دیده می‌شود و علت هم آن است که در پرونده به‌درستی انتخاب هر جزء اثر زنجیره‌ای و همچنین ارتباط آن‌ها باهم در جهت تعیین ارزش برجسته جهانی اثر روشن نشده است؛ برای مثال در پرونده «قنات ایرانی» ایکوموس بیان نموده که همه اجزای اثر زنجیره‌ای لزوماً دارای همه ارزش‌های معرفی شده در توجیه اثر در پرونده نیستند (ICOMOS 2016, 96). این مقوله عمدتاً به عدم درک نهاد مشاور از ارزش‌های اثر نامزد ایران و یا تفاوت دیدگاه در مفهوم یک اثر، مرتبط است.

- عدم توجیه برخی از معیارهای میراث جهانی بیشترین فراوانی را در گزارش‌های نهادهای مشاور داشته است و علت هم عدم درک صحیح از ارزش‌های اصلی اثر توسط نهادهای مشاور و/یا عدم توجیه کافی معیار توسط کارشناسان در هنگام تهیه پرونده و انتخاب معیار ارزش برجسته جهانی است. این مورد حتی در آثاری که توصیه به ثبت شده‌اند نیز بسیار دیده شده و معمولاً نهاد مشاور یک یا چند معیار پیشنهادی را توصیه به حذف کرده است؛ از جمله در اثر «بم و منظر فرهنگی آن» (ICOMOS 2004, 32).

- در نهایت مقوله «نیاز به اطلاعات کافی برای توجیه ارزش برجسته جهانی اثر» که به عدم ارائه مصداق‌ها و اسناد و اطلاعات کافی در توجیه ارزش برجسته جهانی اثر اشاره دارد.

۳.۳.۷. حفاظت اثر

عنوان حفاظت عمدتاً به وضعیت اثر مرتبط می‌شود؛ البته بخشی از آن نیز به اطلاعات ناکافی در پرونده نامزدی نیز مرتبط است. عنوان حفاظت به «تهدیدات بالقوه اثر، نیاز به حفاظت بیشتر از اثر، ضعف در حفاظت مؤثر و حفاظت کافی از اثر و همچنین نیاز به ارائه برنامه جامع حفاظت» می‌پردازد. تهدیدات بالقوه اثر که موارد متعددی از جمله فشارهای توسعه‌ای، فعالیت‌های معدنی و... را در بر می‌گیرد، عمدتاً بر توصیه به توجه به این تهدیدها در گزارش ارزیابی نهادهای مشاور معطوف است. عمده این تهدیدها را که فشارهای توسعه‌ای است، می‌توان در اثر «نظام آبی تاریخی شوشتر»، «بازار تاریخی تبریز»، «آرامگاه و خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی»، «باغ ایرانی» و «مسجدجامع اصفهان» دید. در

مقوله «ارائه برنامه جامع حفاظت» نیز در مواردی همچون عدم وجود دستورالعمل‌های حفاظتی از اثر برای ذی‌نفعان، عدم آگاهی عمومی و ذی‌نفعان از شیوه‌های حفاظت و نبود اسناد حفاظتی کامل از بنا می‌پردازد. بخش قابل توجه این مبحث، فقدان دستورالعمل‌های حفاظتی از اثر برای ذی‌نفعان و متخصصان است که می‌توان این مورد را در توصیه‌ی ایکوموس برای ارائه‌ی راهنمایی برای مداخلات در بازار تبریز دید (ICOMOS 2010, 140).

بخش دیگری از مقوله‌ی حفاظت مربوط می‌شود به چالش‌های حفاظتی که در آثار دیده می‌شود و توسط نهادهای مشاور به آن اشاره شده است؛ مثلاً به‌وفور در پرونده «منظر باستان‌شناسی ساسانی فارس» به این چالش‌ها اشاره شده است (ICOMOS 2018). در بررسی جزئی در این مقوله، عدم درک ارزیاب نهاد مشاور از وضعیت حفاظتی در اثر نامزد به‌وضوح دیده می‌شود. البته در مواردی نیز ضعف‌هایی در وضعیت حفاظتی اثر نامزد بوده است؛ اما عمدتاً به تفاوت نگاه و یا عدم درک نهاد مشاور از این بخش برمی‌گردد که عمدتاً تحت‌تأثیر ارزیاب میدانی است.

۳.۳.۸. مدیریت اثر

ارزیابی نهادهای مشاور درباره‌ی مدیریت اثر، بیشتر معطوف بر سه رکن اساسی ساختارهای مدیریتی اثر یعنی چهارچوب نهادی، چهارچوب قانونی و منابع است و همچنین تأکید ویژه بر اهمیت برنامه جامع مدیریت اثر. در چهارچوب نهادی به ساختار تشکیلاتی مدیریتی آثار پرداخته شده که شامل «ساختار مدیریتی ناکافی»، «مدیریت ناکافی اثر»، «ساختار مدیریتی پیچیده» و «مدیریت چندگانه» است. همه این بخش‌ها به ضعف در وضعیت چهارچوب نهادی در ساختار آثار نامزد از نگاه نهاد مشاور اشاره می‌کنند. عمده این ایرادات هم مربوط به ساختار مدیریتی ناکافی است؛ برای مثال در اثر «راه‌آهن سراسری»، ایکوموس بیان می‌کند که ساختار نظام مدیریت اثر در سطح پایینی از چارت سازمانی شرکت راه‌آهن قرار دارد (ICOMOS 2021, 60).^{۳۴} در چهارچوب قانونی دو مسئله «عدم حمایت قانونی کافی از اثر و یا ضعف در آن» و همچنین مسئله «عدم آگاهی ذی‌نفعان از ضوابط قانونی حمایتی از اثر» مطرح شده است. عدم حمایت قانونی کافی از اثر را می‌توان عمدتاً در آثار طبیعی دید جایی که IUCN معتقد است قوانین موجود حمایت کاملی از اثر انجام نمی‌دهند؛ برای مثال در اثر «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» IUCN معتقد است بخشی از اثر تحت قوانین حمایتی کامل قرار نگرفته است (IUCN 2018, 32). البته به‌طور کلی نهادهای مشاور کفایت چهارچوب‌های قانونی از آثار نامزد ایران را تصدیق کرده‌اند.

در مورد آگاهی ذی‌نفعان از قوانین حمایتی، که مقوله‌ای بسیار نادر است، نیز می‌توان آن را در اثر «شهر تاریخی یزد» دید که ایکوموس فقدان آگاهی مالکان و ذی‌نفعان از قوانین را تضعیف قوانین حمایتی از اثر می‌داند (ICOMOS 2017, 132). درباره‌ی منابع که منابع مالی، فکری و انسانی را شامل می‌شود، عمده توجهات بر منابع مالی و انسانی است و تأکید نهادهای مشاور بر ارائه اسناد مرتبط با این منابع و شفافیت در این خصوص است.

اما موضوع مهمی که هر دو نهاد مشاور در مسئله مدیریت تأکید ویژه دارند، «برنامه جامع مدیریت اثر» است که عمده مسائل مطرح‌شده توسط این دو نهاد مشاور معطوف به ناکافی بودن ارائه اطلاعات مربوط به برنامه جامع مدیریت به‌ویژه مدیریت بحران، در پرونده اثر است؛ برای مثال در اثر «بیابان لوت» IUCN علاوه بر برنامه مدیریت ارائه‌شده در پرونده اثر، از کشور عضو (ایران) برنامه جامع مدیریت را مستقلاً درخواست می‌نماید که یک نسخه اولیه توسط ایران ارائه می‌شود (IUCN 2016, 21).

۳.۳.۹. پایش

عنوان «پایش» از جمله مواردی است که چالش‌ها و ایرادات در پرونده آثار از نگاه نهادهای مشاور کمتر دیده شده است. معدود موارد در این باره نیز مربوط به توجه بیشتر و مؤثرتر در برنامه پایش منظم اثر در پرونده است؛ برای مثال ایکوموس در پرونده «شهر سوخته» اشاره کرده است که بهتر است نظام پایش در اثر بهبود بخشیده شود (ICOMOS 2014, 139).

۳.۳.۱۰. مشارکت ذی‌نفعان

از جمله عنوانی که ارزیابی نهادهای مشاور به آن در آثار متعدد اشاره کرده‌اند، عنوان «مشارکت ذی‌نفعان» است. عمده

چالش‌ها در این مسئله، مشارکت اندک ذی‌نفعان در فرایند ثبت اثر است. این مشارکت کم، گاهی به دلیل آگاهی کم ذی‌نفعان از مفهوم و روح کنوانسیون میراث جهانی و فرایند نامزدی و ثبت جهانی است؛ برای مثال در اثر جنگل‌های هیرکانی (IUCN 2019, 23) و گاهی نیز به دلیل عدم مشاوره و یا حتی اخذ رضایت از ذی‌نفعان برای نامزدی و ثبت اثر بوده است که این مورد را می‌توان در اثر «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» نیز مشاهده کرد (IUCN 2018, 33). البته اطلاعات کم درباره مشارکت ذی‌نفعان در فرایند نامزدی اثر در پرونده نیز از جمله مشکلات پرونده نامزدی ذکر شده است. از جمله در اثر «باغ ایرانی» که به‌صراحت ذکر شده است که هیچ اطلاعات خاصی از مشارکت ذی‌نفعان و جامعه محلی در اثر در پرونده آن دیده نمی‌شود (ICOMOS 2011, 182).

۳.۳.۱۱. عرصه و حریم

عرصه و حریم به‌عنوان بخشی جدا در گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور از آثار نامزد مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ زیرا یکی از مهم‌ترین بخش‌های هر پرونده نامزدی است که محدوده اصلی که ارزش‌های برجسته جهانی در آن قرار گرفته و محدوده‌ای را که می‌بایست از آن ارزش‌ها حفاظت کند، مشخص می‌کند. در آثار ایران در تعداد معدودی از آثار چالش در ضوابط عرصه و حریم اشاره شده است؛ از جمله در اثر «منطقه حفاظت‌شده حرا» (IUCN 2011, 54) و حتی در اثر «کاخ گلستان» عدم اجرای ضوابط عرصه و حریم در زمان بازدید ارزیاب گزارش شده است (ICOMOS 2013, 102). وجود معارضات در عرصه و حریم اثر نیز از جمله مواردی است که در برخی از آثار ایران از جمله در «بیابان لوت»^{۲۵}، «منطقه حفاظت‌شده ارسباران» و «منظر باستان‌شناسی ساسانی» دیده شده است. اما بیشترین نقص در این مورد به اطلاعات کم و یا عدم ارائه اطلاعات کافی درباره توجیه خطوط عرصه و حریم پیشنهادی اثر نامزد مربوط است. این اطلاعات کم، گاهی منجر به نقص در خطوط عرصه و حریم شده است؛ مثلاً در مورد اثر «شهر تاریخی یزد» ایکوموس اشاره می‌کند که مرکز و جنوب محله زرتشتی‌ها ساختمان‌هایی وجود دارد که همه مدرن است و بهتر است از محدوده عرصه و حریم خارج شوند و به‌جای آن محدوده‌هایی که کاملاً تاریخی‌اند و از عرصه و حریم جدا مانده‌اند، به اثر اضافه شوند (ICOMOS 2017, 131).

۳.۳.۱۲. گردشگری و معرفی اثر

این عنوان شامل دو بخش گردشگری و معرفی اثر می‌شود. در بخش گردشگری بخشی از ضعف‌ها از نگاه نهاد مشاور، مرتبط با زیرساخت‌های ضعیف گردشگری است که در برخی از آثار دیده می‌شود. عمده این آثار مربوط به سال‌های ابتدایی شروع مجدد فرایند ثبت جهانی در ایران هستند و در سال‌های اخیر دیگر این مورد به چشم نمی‌خورد؛ از جمله در «تخت سلیمان» (ICOMOS 2003, 53). اما در کنار ضعف زیرساخت‌های گردشگری، نیاز به وجود برنامه جامع معرفی و گردشگری در برنامه جامع مدیریت نیز توسط نهادهای مشاور توصیه شده است. از جمله در پرونده «قنات ایرانی» که ایکوموس به نیاز به وجود یک برنامه معرفی و گردشگری برای قنات‌های موجود در پرونده از طریق توسعه برنامه گردشگری قنات قصبه اشاره می‌کند (ICOMOS 2016, 101).

اما مسئله تهدید اثر به‌واسطه توسعه گردشگری نیز از جمله مسائلی است که نگرانی نهادهای مشاور را در بر داشته است؛ برای مثال در پرونده «منظر فرهنگی میمند» به گردشگری به‌عنوان تهدید برای اثر اشاره می‌کند (ICOMOS 2015, 7).

اما درباره گردشگری و معرفی اثر، ارزیابی نهادهای مشاور از آثار نامزد ایران، ضعف در زیرساخت‌های گردشگری و معرفی اثر است. این موضوع را می‌توان در پرونده «بیستون» دید (ICOMOS 2006, 72).

۳.۳.۱۳. تحلیل ارزیابی نهادهای مشاور از پرونده‌های نامزد ایران

بررسی گزارش‌های مرتبط با نهادهای مشاور درباره آثار نامزد در ایران نشان می‌دهد که عمده آثار نامزد ایران دارای چالش‌ها و ایرادات متعددی از نظر نهادهای مشاور بوده‌اند. برخی از این ایرادات در بحث تهیه پرونده نامزدی بوده است و برخی دیگر مرتبط با خود اثر و وضع موجود آن. از همین رو می‌توان عمده ایرادات پرونده‌های نامزدی ایران را در چند بخش زیر تقسیم‌بندی کرد:

۳.۳.۱۳.۱. کمبودها و ایرادات در تهیه پرونده‌های نامزدی

بخش اصلی فرایند ارزیابی یک اثر نامزد ثبت جهانی به پرونده تهیه شده برای آن مربوط می‌شود. لذا هرگونه ایرادی در تهیه پرونده‌های نامزدی، از جمله در نگارش، مستندات، حجم اطلاعات ارائه شده، بحث‌های فنی و... از نگاه نهاد مشاور دور نمانده و به صورت صریح به این ایرادات در گزارش‌های خود اشاره کرده‌اند. نمونه‌های متعددی وجود دارد که نشان می‌دهد که پرونده‌های نامزدی تهیه شده توسط کشور کمبودها و ایراداتی داشته‌اند. نکته مهم در این خصوص این است که تجربه نشان داده که در صورت ایرادات در پرونده نامزدی، هر مقدار اطلاعات اضافی و توضیحات تکمیلی درباره پرونده نامزد در مورد ابهامات نهاد مشاور ارسال شود، تغییری در نظر اولیه آن نهاد ایجاد نمی‌کند و در نتیجه هرگونه ایراد و نقصی در پرونده‌ها می‌تواند به بهای گزافی برای کشور تمام شود. عمده این ایرادات در سه بخش قابل بررسی است:

- **کمبود اطلاعات مورد نیاز برای یک اثر در پرونده نامزدی:** عمده ایرادات در نگاه نهادهای مشاور درباره متن پرونده نامزدی به کمبود اطلاعات ارائه شده در پرونده برمی‌گردد. در همین خصوص نهاد مشاور برای کسب اطلاعات بیشتر در چندین نوبت اطلاعات جزئی از کشور درخواست می‌کند.
- **ارائه اطلاعات مغایر با وضع موجود در پرونده نامزدی اثر:** این مورد که در موارد بسیار جزئی دیده می‌شود، به مواردی مرتبط است که اطلاعات ارائه شده در پرونده با آنچه ارزیاب از محل مشاهده کرده مغایرت داشته است. نمونه بارز آن را در حریم باغ دولت‌آباد یزد می‌توان دید که نقشه طبقات ارائه شده در پرونده اصلی با وضع موجود مغایرت داشته است که در زمان ارسال اطلاعات اضافی اصلاح شده ضوابط به ایکوموس ارسال شده است. البته بررسی همه این موارد نشان می‌دهد ارائه اطلاعات مغایر با وضع موجود به عدم به‌روزرسانی اطلاعات، به‌ویژه در پرونده‌های زنجیره‌ای و یا با پهنه وسیع مرتبط است.
- **ایرادات فنی در توجیه ارزش برجسته جهانی و یا ارائه تحلیل‌های کارشناسی در پرونده نامزدی:** این مورد در پرونده‌های نامزدی بسیار نادر به چشم می‌خورد؛ اما نمونه‌هایی از آن را می‌توان در عدم توجیه مناسب ارزش برجسته جهانی برخی از آثار، به‌ویژه آثار طبیعی، و یا در عدم توجیه خطوط عرصه و حریم یک اثر دید. نمونه آن را می‌توان در پرونده طبیعی جنگل حرا و یا پرونده منظر فرهنگی ماسوله^{۲۶} دید.

۳.۳.۱۳.۲. تفاوت دیدگاه بین نهاد مشاور و کشور درباره اثر نامزد

با نظر به نتایج به‌دست‌آمده از بررسی تحلیلی گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور و همچنین بررسی فرایند ثبت هر یک از آثار نامزد در ایران، مهم‌ترین نکته‌ای که به چشم می‌آید، این مطلب است که در بسیاری از آثار نامزد، تفاوت دیدگاه بین نهاد مشاور و کشور ایران درباره بخش‌های مختلف پرونده نامزدی، اطلاعات ارائه شده، وضعیت اثر و حتی درک ارزش‌های آن اثر وجود دارد. این تفاوت درک به‌ویژه در آثار فرهنگی و در توجیه ارزش‌های آثار نامزد ایران بیشتر دیده می‌شود. حتی در آثار طبیعی نیز این عدم درک بین نهاد مشاور و نهاد مسئول در کشور در مورد آثار نامزد نیز به چشم می‌خورد. می‌توان این تفاوت دیدگاه را در سه بخش زیر بررسی نمود:

- **ترکیب اعضای هیئت میراث جهانی نهاد مشاور و ارزیابان انتخاب شده توسط این نهادها:** بر طبق اعلام ایکوموس، هیئت میراث جهانی ایکوموس، از اعضای هیئت اجرایی، اعضای کمیته‌های علمی، کارشناسان دعوت شده بیرون از ایکوموس، برخی از اعضای کمیته‌های ملی و رئیس و مدیرکل ایکوموس شکل می‌گیرد (ICOMOS World Heritage Panel Sessions 2020-2021 n.d). نکته مهم در این باره این است که انتخاب اعضا نه لزوماً برحسب موضوعات فنی هر پرونده که در مجموع برای ایجاد توازن منطقه‌ای بین همه کشورهای صورت می‌گیرد. از سویی افراد معرفی شده از سوی کمیته‌های ملی ایکوموس در مرحله بازبینی دفتری و افراد منتخب ایکوموس جهانی برای ارزیابان میدانی نیز از اعضای کمیته‌های ملی و خارج از ایکوموس که به اصطلاح «شبکه ایکوموس» نامیده می‌شود، انتخاب می‌شوند. همه این موارد مؤید این مطلب است که لزوماً ترکیب اعضای هر هیئت میراث جهانی ایکوموس ممکن است تسلط کافی به موضوع نامزد نداشته باشند، لذا از

مشاوران خارج از ایکوموس بهره می‌برند. این امر سبب می‌شود تا ارزیابی، به‌ویژه در مرحله‌ی بازبینی دفتری، تنها براساس نظر کارشناسانی صورت گیرد که در فرایند بازبینی و ارزیابی، اسامی آن‌ها نیز مخفی می‌ماند. حتی در مرحله‌ی ارزیابی میدانی نیز در فرصت کوتاه بازدید کارشناسان ارزیاب، امکان درک همه‌ی ارزش‌های یک اثر در فرصت محدود ارزیابی برای ارزیاب فراهم نمی‌شود. این مورد به‌ویژه در پرونده‌های زنجیره‌ای با تعداد بالای آثار بیشتر به چشم می‌خورد. از همین رو درک متقابل نهاد مشاور از ارزش‌های بیان‌شده برای یک اثر نامزد توسط کشور عضو، با توجه به فرایند ارزیابی کنونی بسیار دشوار است. این امر تنها مختص ایران نیست و در کشورهای دیگر نیز به چشم می‌خورد.

- **عدم آشنایی کارشناسان داخلی با نگاه نهادهای مشاور درباره‌ی آثار نامزد:** بررسی گزارش‌های نهادهای مشاور نشان می‌دهد در برخی از پرونده‌های نامزدی ایران به‌ویژه آثار طبیعی، نبود شناخت کافی کارشناسان مربوطه داخلی از نگاه نهاد مشاور درباره‌ی موضوع اثر نامزد، به‌وضوح قابل مشاهده است. این مورد در آثار طبیعی دیده می‌شود، نمونه‌ی آن را می‌توان از ناآگاهی کارشناسان از اولویت‌های ثبت جهانی IUCN دانست. باینکه فهرست این اولویت‌ها سال‌ها منتشر شده، دو اثر جنگل حرا و ارسباران با وجود قرار نداشتن در این فهرست، برای ثبت در فهرست میراث جهانی نامزد شده‌اند که با نظر عدم ثبت نهاد مشاور روبه‌رو گردیده‌اند.

- **عدم حضور منظم نمایندگان ایران در نشست‌های علمی و هیئت‌های میراث جهانی نهاد مشاور:** در طی سالیان اخیر نهادهای مشاور درباره‌ی آثار نامزد، از کشورهای عضو دعوت می‌کند تا با حضور در جلسات هیئت‌های میراث جهانی نهاد مشاور، درخصوص رفع ابهامات این پرونده‌ها اقدام کنند. تجربه نشان داده با وجود حضور نمایندگان ایران در برخی جلسات، در برخی موارد نظر اولیه‌ی نهاد مشاور درباره‌ی یک اثر نامزد، به‌سختی قابل تغییر است. البته موارد دیگری نیز وجود دارد که در تصمیم‌گیری نهاد مشاور اثرگذاری داشته است. حضور نداشتن نمایندگان ایران به‌طور منظم در نشست‌ها، به‌ویژه هیئت‌های میراث جهانی ایکوموس یا نشست‌های IUCN، یا حضور جدی در نشست‌های علمی نهادهای مشاور که معمولاً در طول سال برگزار می‌شود، سبب عدم ارتباط و گفت‌وگوی کافی با این نهادهای مشاور شده که در برخی پرونده‌ها منتج به عدم درک کافی بین رویکرد نهاد مشاور و کارشناسان شده است.

۳.۳.۱۳. وضعیت حفاظت و مدیریت اثر

بخش مهمی از چالش‌های پرونده‌های نامزدی به وضعیت حفاظت و مدیریت یک اثر برمی‌گردد که توسط ارزیاب میدانی، در محل قابل رؤیت است. بسیاری از پرونده‌های نامزدی ایران همانند سایر آثار موجود در کشور، درگیر چالش‌های فراوانی در مورد حفاظت و مدیریت هستند. البته آثار نامزد میراث جهانی از وضع مطلوبی نسبت به دیگر آثار برخوردارند، اما رفع همه‌ی چالش‌های حفاظتی و مدیریتی نیازمند زمان هستند و از آنجاکه برخی از نامزدی آثار مدت کوتاهی، از زمان انتخاب اثر تا ارسال پرونده آن و سامان‌دهی میدانی را طی می‌کنند، امکان رسیدگی به همه‌ی موضوعات و چالش‌های آن امکان‌پذیر نیست و این امر از نگاه ارزیابان نهادهای مشاور دور نمانده است. در برخی از موضوعات حفاظتی عدم درک متقابل بین نهاد مشاور و کارشناسان پرونده درباره‌ی اقدامات حفاظتی به‌وضوح دیده می‌شود؛ برای مثال در پرونده‌ی منظر باستان‌شناسی ساسانی فارس این مسئله وجود داشت که البته به تخصص ارزیاب هم بستگی دارد؛ در این مورد کارشناس مربوطه به جزئیات مرمتی توجه بیشتری داشت. اما در برخی از موارد نظر نهادهای مشاور به‌دلیل کمبود اطلاعات کافی و سلیقه‌ی کارشناسی درباره‌ی وضعیت حفاظت و مرمت متفاوت است؛ برای مثال در پرونده‌ی کاروان‌سرای ایرانی، میزان مداخلات و بازسازی‌های صورت‌گرفته در دو کاروان‌سرای مادرشاه اصفهان و یام برخلاف کنوانسیون میراث جهانی و راهنمای اجرایی آن، به‌ویژه در مورد بازسازی که آن‌هم در شرایط استثنایی قابل قبول است، می‌باشد که باعث حذف آن‌ها گردید. شاید اگر به تصاویر تاریخی و اطلاعات اضافی ارسالی به ایکوموس بیشتر توجه می‌شد که مثلاً بازسازی هتل عباسی یا کاروان‌سرای مادرشاه به قبل از منشور و نیز ۱۹۶۴ آن‌هم در یک وجه کاروان‌سرا برمی‌گردد یا بازسازی کاروان‌سرای یام با روح سند نار ۱۹۹۴ که طرح و فن ساخت و استفاده از دانش سنتی

و استادکاری در آن رعایت شده و کارشناسان مربوطه به این نکات بیشتر توجه می‌کردند، دو کاروان‌سرای مذکور از پرونده حذف نمی‌شد؛ اما به دلیل عدم گفت‌وگوی کافی این دو کاروان‌سرا از پرونده ۵۶ کاروان‌سرا حذف شدند. در ادامه، همه مقوله‌های ایرادات پرونده‌های نامزدی از نگاه نهاد مشاور در تصویر ۷ آمده است:

تصویر ۷: فراوانی مقوله‌های مرتبط با چالش‌ها و ایرادات پرونده‌های نامزدی ایران از نگاه نهادهای مشاور براساس تحلیل صورت‌گرفته در نرم‌افزار مکس کیودا؛ خروجی نرم‌افزار مکس کیودا

نتیجه

بررسی گزارش‌های ارزیابی نهادهای مشاور نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر، این چالش‌ها بیشتر شده، درحالی‌که رویکرد این نهادها درباره آثار نامزد ایران نیز تغییر چندانی نسبت به سالیان قبل پیدا نکرده است. عمده فراوانی چالش‌های پرونده‌های نامزدی ایران به انتخاب سیاست موفق پرونده‌های زنجیره‌ای برمی‌گردد که تعداد زیادی از آثار و یا پهنه‌های وسیعی را در بر می‌گیرد که هم تهیه این پرونده‌ها را با دشواری روبه‌رو کرده و هم ارزیابی این آثار توسط نهادهای مشاور با چالش‌هایی همراه بوده است. از همین رو می‌توان انتظار داشت با ادامه این سیاست همچنان چالش‌هایی در مرحله ارزیابی آثار ایران به وجود آید. اما نکته مهم در این باره آن است که شناخت رویکرد نهادهای مشاور می‌تواند از چالش‌های پیش رو بکاهد. البته ثبات حوزه کارشناسی در بخش‌هایی که پرونده‌های نامزدی را تهیه می‌کنند و تداوم آموزش به‌ویژه برای کارشناسان استانی و ارتباط و گفت‌وگوی بیشتر با نهادهای مشاور، می‌تواند در رفع این چالش‌ها تأثیر داشته باشد.

از آنجا که هدف اصلی این پژوهش تبیین رویکردهای نهادهای مشاور در هنگام ارزیابی آثار نامزد ایران بوده است، با نظر به نتایج به‌دست‌آمده در این پژوهش، می‌توان انتظار داشت تا با شناخت رویکرد هر کدام از نهادهای مشاور در برخورد با آثار نامزد، پرونده‌های نامزدی آینده به‌گونه‌ای تهیه گردد که کمترین چالش را در فرایند نامزدی داشته باشند. همچنین با نظر به اینکه یکی از چالش‌های جدی در ارزیابی آثار نامزد ایران عدم درک متقابل بین نهاد مشاور و کشور ایران است، می‌توان با برنامه‌ریزی صحیح و ارتباط با نهادهای مشاور در این خصوص، چالش‌ها را به حداقل رساند.

مطالعات معاصر ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۲۳ - بهار و تابستان ۱۴۰۲

یکی از راه‌حل‌ها در این مورد نیز بهره‌گیری کشور از فرایند نامزدی د مرحله‌ای (Upstream Process) است که قبل از نامزدی نهایی نظر نهادهای مشاور درباره اثر نامزد اخذ می‌شود. البته در سال‌های اخیر برخی از آثار نامزد قبل از نامزدی نهایی از این فرایند بهره برده‌اند.

پی‌نوشت‌ها

۱. شورای بین‌المللی بناها و محوطه‌ها، International Council on Monuments and Sites (ICOMOS)
۲. اتحادیه بین‌المللی برای حفاظت از طبیعت، International Union for Conservation of Nature (IUCN)
۳. چرخه بررسی پرونده نامزدی از زمان دریافت پرونده پیش از فوریه سال نخست تا برگزاری نشست کمیته میراث جهانی در ژوئن سال دوم به طول خواهد کشید (بند ۱۴۲ راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی).
۴. آثار نامزد فرهنگی توسط ایکوموس، آثار نامزد طبیعی توسط اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت (IUCN)، آثار منظر فرهنگی توسط ایکوموس با همکاری IUCN و آثار ترکیبی فرهنگی و طبیعی، مشترکاً توسط ایکوموس و IUCN ارزیابی می‌شوند.
۵. بند ۱۴۳ راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی: نهادهای مشاور موظف‌اند حداکثر تا شش هفته قبل از جلسه سالانه کمیته میراث جهانی در سال دوم، خلاصه گزارش ارزیابی خود را به کمیته میراث جهانی ارائه دهند.
۶. بند ۱۵۳ راهنمای اجرایی کنوانسیون میراث جهانی

7. Desk Review

۸. این پیش‌نویس شامل شرح مختصری از اثر و تاریخچه آن، خلاصه‌ای از حفاظت قانونی، مدیریت، وضعیت اصالت و یکپارچگی اثر و وضعیت حفاظتی آن، نظرات در مورد این جنبه‌ها و پیش‌نویس توصیه‌هایی به کمیته میراث جهانی است

۹. در سال‌های اخیر، با توجه به توصیه‌های کمیته میراث جهانی و لزوم گفت‌وگو و اخذ اطلاعات بیشتر، علاوه بر ارسال سؤالات و اخذ پاسخ، از نمایندگان کشورهای ارسال‌کننده پرونده در جلسات مذکور برای بحث و گفت‌وگوی کارشناسی، نیز دعوت به عمل می‌آید.

۱۰. این ممکن است شامل تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای در مورد ارزش‌های تنوع زیستی باشد که با مشارکت مرکز حفاظت جهانی (UNEP-WCMC) انجام می‌شود.

۱۱. تقریباً بالغ بر ده داور خارجی برای بازبینی دفتر هر نامزد انتخاب می‌شوند و نظرات مستقل و محرمانه خود را به IUCN ارسال می‌کنند.

۱۲. در فرایند ارزیابی IUCN ارزیاب در محل در تعیین اهمیت نسبی یک اثر پنج شاخص کیفیت را در نظر می‌گیرد:

۱. متمایز بودن: آیا اثر دارای گونه‌ها/ زیستگاه‌ها/ ویژگی‌های فیزیکی است که در جای دیگر تکرار نشده است؟ این موضوع تا حد زیادی به نتایج تجزیه و تحلیل مقایسه‌ای جهانی بستگی دارد که ارزیابی برای آثار معرفی شده آماده می‌کند.
۲. یکپارچگی: آیا اثر به‌عنوان یک کل یکپارچه یا واحد مستقل عمل می‌کند؟ این یک ویژگی کلیدی برای مناطق مهم بیولوژیکی است.

۳. طبیعی بودن: این اثر تا چه حد تحت تأثیر فعالیت‌های انسانی قرار گرفته است، یا هنوز تحت تأثیر قرار می‌گیرد؟

۴. وابستگی: این اثر برای گونه‌ها و اکوسیستم‌های کلیدی چقدر حیاتی است؟

۵. تنوع: این اثر دارای چه تنوع گونه‌ها، گونه‌های زیستگاه و ویژگی‌های طبیعی است.

۱۳. برطبق کنوانسیون میراث جهانی (UNESCO, 1972) (ماده ۸-۱۳) دوسوم اعضای حاضر در جلسه باید برای تصویب ثبت

هر اثر رأی مثبت بدهند؛ اما رأی‌گیری صریح یک رویداد نادر است که اغلب با بالا بردن دست یا رأی مخفی انجام می‌شود.

۱۴. در صورت تصمیم‌گیری برای ثبت اثر در فهرست میراث جهانی، کمیته با راهنمایی نهادهای مشاور، بیانیه ارزش برجسته جهانی را برای اثر تصویب می‌کند و بیانیه ارزش برجسته جهانی، باید شامل خلاصه‌ای از تصمیم کمیته مبنی بر اینکه اثر دارای ارزش برجسته جهانی است، تعیین معیارهایی که اثر بر مبنای آن‌ها به ثبت رسیده، شامل ارزیابی وضعیت یکپارچگی و اصالت اثر و شرایط مقرر برای محافظت و مدیریت آن باشد. بیانیه ارزش برجسته جهانی مبنای محافظت و مدیریت اثر در آینده خواهد بود.

ممکن است کمیته هنگام ثبت، توصیه‌های دیگری نیز دربارهٔ حفاظت و مدیریت اثر بیان کند (UNESCO World Heritage Centre 2019).

۱۵. در صورتی که کشور عضو تصمیم بگیرد پیشنهاد به تعویق افتاده را دوباره ارائه کند، باید تا قبل از فوریه، پروندهٔ پیشنهاد اثر را دوباره به دبیرخانه تحویل نماید. این پیشنهادها در طول چرخهٔ یک سال و نیم که در بند ۱۶۸ راهنمای اجرایی آورده شده، توسط نهادهای مشاور مورد ارزیابی مجدد قرار می‌گیرد (UNESCO World Heritage Centre 2019).

۱۶. اطلاعات اضافی باید تا اول فوریهٔ سالی که قرار است کمیته دربارهٔ آن تصمیم‌گیری کند به دبیرخانه ارسال شود. دبیرخانه بلافاصله آن را برای ارزیابی به نهاد مشاور ارسال می‌کند. در این صورت سهمیهٔ سالانهٔ مذکور کشور حفظ می‌شود. در صورتی که تا سه سال بعد از تصمیم کمیته برای ارجاع پرونده، پیشنهاد ارجاع داده شده ارائه نشود، پیشنهاد همچون پیشنهاد جدیدی و با توجه به روال‌ها و زمان‌بندی ذکر شده در بند ۱۶۸ راهنمای اجرایی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱۷. تمام توصیه‌های ذکر شده توسط نهادهای مشاور دربارهٔ آثار نامزد ایران، در این جدول، از گزارش‌های این نهادها در مورد آثار نامزد استخراج شده که به طور کامل در فهرست منابع ذکر شده‌اند.

18. Withdraw

19. Walizer & Winer

20. Krippendorff

۲۱. البته در مرحلهٔ پاسخ به نهاد مشاور و تکمیل اطلاعات، کشور اطلاعات به‌روز تهیه شده با پهباد را به نهاد مشاور ارائه کرد.

۲۲. در خصوص مسجدجامع اصفهان، تفاوت دیدگاه کشور با نهاد مشاور دربارهٔ تحلیل مقایسه‌ای نمود بارزی داشته است؛ زیرا توقع نهاد مشاور از کشور مقایسهٔ این مسجد با مساجد هم‌دوره در آناتولی بوده است.

۲۳. در خصوص راه‌آهن سراسری، نهاد مشاور درخواست تحلیل مقایسه‌ای کیفی، علاوه بر مقایسهٔ کمی را داشته بود که در اطلاعات تکمیلی به نهاد مشاور ارائه شد.

۲۴. در اطلاعات اضافی ارائه شده توسط کشور به نهاد مشاور به ساختار بزرگ سازمان راه‌آهن در کشور اشاره شده که یک بخش آن راه‌آهن سراسری است و مسئولیت آن را معاونت فنی در ساختار راه‌آهن به عهده گرفته است.

۲۵. دربارهٔ بیابان لوت، یکی از معارضات اساسی از نگاه نهاد مشاور، جاده‌ای است که از میان این کویر می‌گذرد و قدمت آن به پهلوی اول برمی‌گردد.

۲۶. به‌طور مشخص در پروندهٔ ماسوله، عدم درک کافی نهاد مشاور از ارتباط ناگسستنی منظر، عشایر، بخش‌های تاریخی و منظر طبیعی با شهر ماسوله از طریق اطلاعات پرونده و پیچیدگی و تنوع موضوعات مطرح شده و از نظر ایکوموس، عدم توجه کافی مطالعات مقایسه‌ای به‌رغم ارسال اطلاعات اضافی، سبب شد تا ایکوموس به‌صراحت اشاره کند که تمرکز پرونده بر یک مفهوم مشخص وجود ندارد و بدین سبب نمی‌تواند ارزش برجستهٔ جهانی را تأیید نماید (ICOMOS 2023, 372).

منابع

- راجردی، ویمبر، و جوزف آر دومنیک. ۱۳۸۴. تحقیق در رسانه‌های جمعی. ترجمهٔ کاووس سیدامامی. تهران: سروش.

- قاسمی، حمید و دیگران. ۱۴۰۰. مرجم پژوهش. تهران: اندیشه آرا.

- Bertacchini, E., C. Liuzza, L. Meskell, and D. Saccone. 2016. The politicization of UNESCO World Heritage decision making. *Public Choice* 167(1–2): 95–129. <https://doi.org/10.1007/s11127-016-0332-9>

- ICOMOS. (n.d.). *The evaluation process in detail - International Council on Monuments and Sites*. Retrieved June 10, 2022, from <https://www.icomos.org/en/our-work/evaluation/the-evaluation-process-in-detail>

- ICOMOS. 2003. *Evaluations of cultural properties*. <http://whc.unesco.org/archive/2009/whc09-33com-inf8B1ADDe.pdf>

- ICOMOS. 2004. *Evaluations of cultural properties*. <http://whc.unesco.org/archive/2009/whc09-33com-inf8B1ADDe.pdf>
- ICOMOS. 2006. *Evaluations of Cultural Properties*.
- ICOMOS. 2010. *Evaluations of cultural properties*. <http://whc.unesco.org/archive/2009/whc09-33com-inf8B1ADDe.pdf>
- ICOMOS. 2011. *Evaluations of cultural properties*.
- ICOMOS. 2012. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*. <https://whc.unesco.org/en/documents/167857>
- ICOMOS. 2013. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*. <https://whc.unesco.org/en/documents/167857>
- ICOMOS. 2014. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*.
- ICOMOS. 2015. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*.
- ICOMOS. 2016. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*.
- ICOMOS. 2017. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*.
- ICOMOS. 2018. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties*.
- ICOMOS. 2021. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties 2020-2021*.
- ICOMOS. 2023. *Evaluations of Nominations of Cultural and Mixed Properties 2022-2023*.
- ICOMOS World Heritage Panel sessions 2020-2021 . (n.d.). Retrieved October 1, 2023, from <https://www.icomos.org/en/home-wh/93286-icomos-world-heritage-panel-2019-2022>
- IUCN. 2011. *IUCN Evaluation of Nominations of Natural and Mixed Properties to the World Heritage List*.
- IUCN. 2016. *IUCN World Heritage Evaluations 2016 IUCN Evaluations of Nominations of Natural and Mixed*. July, 10–20.
- IUCN. 2018. *IUCN World Heritage Evaluations 2018 IUCN Evaluations of Nominations of Natural and Mixed*. July, 10–20.
- IUCN. 2019. *IUCN World Heritage Evaluations 2019 IUCN Evaluations of Nominations of Natural and Mixed*. July, 10–20.
- Jokilehto, J. 2011. World heritage: Observations on decisions related to cultural heritage. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development* 1(1): 61–74. <https://doi.org/10.1108/20441261111129942>
- Thorsell, J., and R Hogan. 2014. *IUCN Evaluation World Heritage Nominations*.
- UNESCO. 1972. *Convention Concerning The Protection of The World Cultural and Natural Heritage*. In UNESCO (Issue november).
- UNESCO. 2011. *Preparing World Heritage Nomination*.
- UNESCO World Heritage Centre. 2019. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (Issue July)*. <http://whc.unesco.org/archive/opguide08-en.pdf>

■ The Approach of Advisory Bodies to Evaluating Iran's World Heritage Nomination Dossiers

---

Mohammad-Reza Mahmoodi Qouzhdi

Ph.D., Architectural Conservation, School of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran

Mohammad-Hassan Talebian

Associate Professor, School of Architecture, College of Fine Arts, University of Tehran

The formal advisory bodies of the World Heritage Committee (ICOMOS and IUCN) evaluate all the nominations of properties for inscription on the World Heritage List. These evaluations help the World Heritage Committee to decide which properties to inscribe on the world heritage list. However, it is the World Heritage Committee that makes the final decision, which can be contrary to the recommendations of the advisory bodies. Therefore, there may be many properties on the list that have not necessarily been approved by the advisory bodies. The review and technical evaluations carried out by the advisory bodies can reveal deficiencies in the nomination dossiers, which may be overshadowed by the committee's decisions. Nevertheless, understanding the approach of these bodies and their evaluation methods can be taken into consideration in the preparation of nomination files and avoid heavy costs in the process. The following research offers a review of the Iranian cultural and natural property nominations for inscription on the World Heritage List and analyzes the issues and deficiencies of these nomination files through the lens of the advisory bodies. To carry out this research, all the evaluation reports of the advisory bodies regarding Iran's World Heritage nomination dossiers have been analyzed using qualitative content analysis. This study found that the main focus of ICOMOS lies on the "justification" section, while IUCN mostly concentrates on "justification" and "management" sections. The review also shows that the main challenges in the evaluation stage are due to a lack of mutual understanding between the nominating State Party and the advisory bodies. In general, the advisory bodies consider the most important issues in Iran's WH nomination dossiers to be the information provided in the sections of justification (Outstanding Universal Values), conservation, and comparative analysis.

Keywords: world heritage, ICOMOS, IUCN, evaluation, Iran